

SZENT IMRE ÉS KORA

ÍRTA

DR ERDÉLYI LÁSZLÓ

SZENT BENEDEK-RENDI ÁLDOZÓPAP,
EGYETEMI NYILVÁNOS RENDES TANÁR,
A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
S A SZENT ISTVÁN AKADÉMIA TAGJA
A SZEGEDI SZENT IMRE KOLLÉGIUM
IGAZGATÓJA.

ATHENAEUM

IRODALMI ÉS NYOMDAI R.-T. KIADÁSA
BUDAPEST

SZENT IMRE ÉS KORA

Nihil obstat
Dr. Michael Marczell censor
dioecesanus. Nr. 1566. —
Imprimatur. Strigonii, die
21. Maii 1930.

Dr. Stephanus Breyer eppus,
vic. gen. ad int.

Főmagasságú és Főtisztelendő

Dr. SERÉDI JUSZTINIÁN
bibornok, herceg és primás,
esztergomi érsek úrnak

hódolattal ajánlja

a SZERZŐ

SZENT IMRE, MINT ESZMÉNY.

Eszmény, fogalom, hivatás.

Bölcsesség kezdete a helyes fogalomalkotás, bölcsesség teljessége a helyes fogalmak szerint való élet. Ebben bíró az az «isteni», mely bennünk lakik, «to daimonion», a lelkiismeret. Jutalma a boldogság. Ez a *szokratesi bölcselet* alaptanítása. Legnagyobb tanítványa *Plato*, aki a helyes fogalomból élő valóságot, egy második tökéletes ént hirdetett, akivel egyesülnie a földi énnak a legnagyobb boldogság, mit csak a földi én gyarlóságaitól való teljes megtisztulás által lehet elérni. Tökéletes énünk, a mi tökéletes eszménk, ideánk, fogalmunk tökéletes megvalósítása: ez az *eszmény*, az ideál.

Mi a mi helyes fogalmunk magunkról? Anyagok vagyunk a legszebb állati testben, legremekőbb alkotás a világon, összekötő kapocs a tiszta lelki és tiszta anyagi világ közt, hivatva arra, hogy az anyagot megszépítsük, racionalizáljuk, észszerű hódolatra vezessük Isten, a világ ura elé mint követ, téglát, aranyat, ezüstöt, töm-

jént, mint templomot, szobrot, festményt, szőnyeget, függönyt, ruhát, mint embert, krisztushívót — keresztényt s ezzel a testet megdicsőítjük s neki a feltámadt, megdicsőült test örök boldogságát megszerezünk a benne lakó angyalával együtt. *Legfőlebb száz év küzdelmeivel*, melybe sok öröm vegyülhet, megszerezheti az angyalos test *száz millió s még több év oly boldogságát*, amely lényeg szerint csak Istennek jár szükségképpen, nekünk csak Ő természetfölötti kegyelme és szeretete ajándékául. Csak egy kis közreműködés kell hozzá a mi részünkről. Hogy mennyi és *mily közreműködés szükséges és tanácsos* az örök boldogság különböző fokához : erre maga az Isten és fia Krisztus tanította meg az embereket, emberek által, kiket szent codáival, emberi s természeti erőket, angyali erőt is meghaladó történeti tényeivel igazolt, mintegy a hitelesség isteni pecséteivel látott el, mint prófétákat és apostolokat, pápákat minden vallási tévedéstől csodálatosan megóvott, hogy az isteni tanítás a tíz-húszezer év múlva élő emberek örök boldogságáért is mindig tiszta maradjon, mert az embereknek kötelességök e tanítóhivatalt követni, ha örökre boldogulni akarnak. Ez az *első és legfőbb hivatásunk*. «Keressétek először az Isten országát s az Ő igazságát, a többiek ráadásul járnak» — mondja Krisztus. A földi boldogság egyénben, társadalomban, államban annál nagyobb, mennél vallásosabbak, erkölcsösebbek, kötelességtudób-

bak és lelkesebbek az emberek, mennél nagyobb bennök Isten és az ő fiainak, az embereknek szeretete. Annál nagyobb hősök lesznek a haza javára is. A legfőbb hivatás és földi körülményeink mutatják meg *földi hivatásunkat*, földi célunkat.

A legmodernebb példa : a hit csodás keletkezése, mely minden földi jónál többet ér.

Egy modern, művelt, gazdag pénzember, fiatal zsidó megveti, utálja a krisztusi egyházat. Szép, gazdag, művelt menyasszonya van. A házasságkötés előtt utazni megy Itáliába, Nápolyba. Utcai tömeg sodorja magával az elsassi zsidó fiatalembert. S ez, hogy szabaduljon, betér egy katolikus templomba. A szertartás meghatja. Imádkozik Jehovához menyasszonyáért, szüleiért s a zsidó népért. Kéri Istent, mutassa meg neki az utat, miképpen lehetne segíteni az ő népén, melyért odahaza is sokat jótékonykodott s mely a gheztóban oly szánalmas életet él. Aztán útijegyet vált, de véletlenül Rómába kap jegyet, pedig Szicília és Malta felé akart utazni. Elment Rómába. Véletlenül egy katolikus úri barátja karolja föl, aki viszi mindenfelé, lelkesen mutogatva Róma szép régiségeit. S e barátja nagyon megszereti őt és sok jövés-menés után bátorságot vesz egy kérésre : fogadjon el tőle egy Szűz Mária-érmét s mondja el naponkint Szent Bernát

imádságát, mely így kezdődik : «Emlékezzél meg legkegyelmesebb Szűz Anya Mária, hogy még sohasem lehetett hallani, hogy valaki gyámolatlanul magára maradt volna, ki pártfogásodat kérte . . . Én is hasonló bizalomtól lelkesítve Hozzád fordulok . . . » *Ratisbonne* Alfonz — mert ő volt a gazdag fiatal ember, ki bátyját, mert katolikus pap lett, meggyűlölte — római barátjának ajándékát és kérését belső bosszankodással fogadta, de udvariasságból az érmet szalagon nyakába akasztotta és ígérét emberül állva, az imádságot naponkint elmondta. Római tartózkodása végén barátja kocsiján megálltak egy templom előtt, s barátja bement a sekrestyébe intézkedni, hogy más, elhunyt barátjukért végzendő gyászszertartás alkalmára ülőhelyeket biztosítson. Időtöltésül *Ratisbonne* is bement a templomba. Mikor barátja visszatért hozzá, őt a földre borúlva találja. Megszólítja s Alfonz átszellemült tisztelettel mondja : «Én katolikus vagyok !» Kolostorba kíváncozott, hogy a formai áttérésre készüljön, sőt, hogy mindenkorra szerzetes legyen. Csodácsodája, hogy noha katolikus vallási könyvet, tanítást előbb soha nem kapott, mindent tudott, amire tanítani akarták, a katolikus hitigazságokat ismerte. Aztán megvallotta gyóntatójának, s gyóntatója tanácsára nyomtatásban is közzé tette megterése történetét, a döntő pillanat csodájának titka kitudódott, nevezetesen az, hogy mikor a templomban leborult, előzőleg minden csalódástól

menten látomása volt, mint egykor a krisztushívők üldözőjének, Saulnak, Szent Pálnak, megjelent neki az érmecskén ábrázolt Szűz Mária. Oly boldogság töltötte el, hogy kész volt lemondani mindenről, vagyonáról, menyasszonyáról, szüleiről, egész földi boldogságáról. Csak *egy pillanatra ízlelte meg a természetfölötti boldogságot, s íme ehhez képest semminek tűnt föl előtte minden földi boldogság.* Ő és bátyja alapította meg a mi modern korunkban, egy pár évtizeddel ezelőtt a Notre Dame de Sion apácarendet, hogy ez esedezék és dolgozzék a zsidó nép megmentéséért. Ratisbonne csodás megtérése 1842 jan. 20-án, 28 éves korában, halála 1884 május 6-án következett be, mikor hetven éves volt. Sírjánál csodák történnek s az egyház készül megindítani szenttéavatása perét. (Das Leben des hochwürdigsten Herrn P. Theodor-Maria Ratisbonne . . . P. Alfons-Maria Ratisbonne. Budapest, Élet. 1926. 3—100 l.)

Íme a modern történet, melyből a legmodernebb ember is megértheti Szent Imrét.

Krisztus országa a földön és Magyarhonban.

Krisztus után 1000-et írtak, az ezredik évet. Voltak, akik *ekkor várták a bűnös világ végét s Krisztus földi örök uralmának kezdetét.* A valóságban ez már akkor megkezdődött, amikor

Krisztus a főpaptól esküvel kényszerítve megvallotta, hogy ő csakugyan Isten fia, s a római helytartótól kényszerítve elismerte, hogy ő csakugyan király, de az ő országa nem e világból való, nem olyan, amilyenek az országot a világ képzeli és akarja, amelyben az anyagi érdekek a legfontosabbak. Az ő országa az örök boldogságra hivatott lelkek országa. Elkezdődik a földön, sőt a sorsa is eldől a földön, de a földi munkája és küzdelme parányi az örök jutalomhoz képest. Nemcsak Krisztus után az 1000-dik évben kezdődik Krisztus országa, hanem minden emberre nézve elkezdődik akkor, mikor öntudatra ébred és fölismeri, elfogadja Krisztus királyságát, lelki uralmát, amelyet boldogan kell szolgálnia.

A Krisztus utáni ezredik év *tetőfoka a clunyi reformációs kornak*, mely megújította, fölfrissítette a nyugateurópai világot keresztényi gondolkodásában, Krisztus uralmának ünneplésében s a természetfölötti szeretet hősi áldozataiban. Az ekkor krisztusi katolikus apostoli hitre tért *magyar nemzet egész sor szentet alakított ki, elsősorban ősi dinasztiaja férfi ágán*, Szent Istvánban, Szent Lászlóban s köztük az első király fiában, Szent Imre-Henrikben, kinek a nagybátyja is Szent Henrik, a császár és szentség hírében élt e császár nőtestvére, Szent Imre anyja, Gizella, az első magyar királyné. *Körülveszik őket* Szent Adalbert prágai püspök, vértanu, Szent Anasztáz, Szent Asrik bencés pannonhegyi és vashegyi apátok,

amaz utóbb esztergomi érsek, ez kalocsai püspök és címzetes érsek és elődük Szent Sebestyén bencés első esztergomi érsek, Szent Gellért bencés velencei apát, bakonybéli remete, Szent Imre királyfi nevelője s végül marosvári, csanádi püspök, Szent Bonifác vashegyi második apát, Szent Mór pécsi püspök. Mind a magyar kereszténység első századában. *Páratlan történet ez a nemzetek életében.*

Hogy mennyire tudatos akkor Krisztus királysága, azt megérezzük az ilyen nyilatkozatokból: Nagy Károly frank király 789-ben általános intelmet, fölhívást, buzdítást intézett alattvalóihoz (admonitio generalis) s e fölhívásban köszöntő jeliséje így szól: «*Regnante* Domino nostro Jesu Christo in perpetuum», «Amikor a mi Urunk Jézus Krisztus uralkodik (királykodik) mindörökre.» Ezt a frank királyok szintén sokszor hangoztatják s magyar földön folytatják szent első királyaink ily formán: «*Regnante* divina clementia» Szent István törvénye elején és «*Regnante* creatore et salvatore Domino nostro Jesu Christo» Szent László I. törvénye elején, magyarul eképpen: «Mikor az isteni kegyelem uralkodik», «Mínthogy a mi Teremtő s Megváltó Urunk Jézus Krisztus királykodik.» A magyar kereszténység az isteni kegyelem uralmával, amelyet Jézus Krisztus kereszthalála szerzett vissza az emberiségnek, még világosabban Jézus Krisztus királyságával okolja meg legelső és leg-

fontosabb) alapvető törvényeit, s mintegy az égi király nevében akarja gyakorolni a legfőbb királyi hatalmat, a törvényhozást. Ez az *újszövetségi theokratia*, istenkirályság, olyan, mint az ószövetségben az a kimondott tény, hogy a zsidókon Palesztinában 400 éven át Józsuétól Sámuel főpapig a bírák, mint az Istennek, a zsidók királyának földi helytartói működtek. Így tekintették magukat az első keresztény magyar század szent királyai is. Krisztus az igazi király, a földi királyok az Ő látható helyettesei az állami ügyek élén.

Szent Imre életeszmenye a magyar ifjuságnak.

Ebbe az eszmekörbe kapcsolódik bele Szent Imre herceg élete. S ma újra hirdeti az egyház feje, hogy Krisztus az igazi király s minden ország és nép ma is csak akkor újulhat meg erkölcsiben és úgy földi, mint örök céljainak leghelyesebb szolgálatában, ha Krisztust tekinti országá igazi királyának s az ország látható fejét az Ő helytartójának. A tekintélytagadások és forradalmak, felforgatásra izgató elégtelenségek, a tömérdek gyilkosságon keresztül terjeszkedni kívánó vagyons és istentagadók korában fokozottan érezzük, hogy az állami élet célja, az élet- és vagyonsbiztosság s a földi és örök boldogulás védelme s elősegítése csak azon alapokon lehetséges, amelyeket Krisztus

rakott le erkölcsi tanításaiban, tanácsában és parancsaiban.

Szent Imre vezérmotívumai s az ő korának erkölcsi és politikai főelvei, amelyek Krisztus királyságából folynak, nemcsak az első magyar király idejében voltak korszerűek, hanem a mai társadalom boldogtalanságainak, igazságtalanságainak megszüntetése, s a földi és örök boldogság reményeinek helyreállítása is csak Krisztus királysága alapján lehetséges. Szent Imrének mint életideálnak tisztelete és követése a mai magyar ifjúság számára is magasabbfokú tökéletességet és boldogságot jelent.

Vizsgáljuk meg Szent Imre életét közelebbről és keressük meg benne mindazt, ami a mai magyar ifjúságra eszményül, példaképpen, okulásul hathat.

Szent Imre élettörténete.

Atyja tíz éve uralkodott, amikor fia, Henrik, vagyis Szent Imre született Krisztus után 1007 táján. Első nevelője a hercegnek édesanyja, Szent Henrik császár szentéletű nővére, Gizella magyar királyné. A herceg *hét éves* mult, amikor 1015-ben *Szent Gellért* vagy Gerardo velencei apát a palesztinai Szentföld felé utaztában Pécsre és Székesfehérvárra érkezett s bemutatva ott Szent István királynak, annyira megnyerte tetszését, hogy a király udvarában visszatartotta és megbízta fia

nevelésével. Ez a nevelés a Szent Gellért-legenda szerint hét évig tartott, bizonyára *Esztergomban*, a rendes királyi székhelyen. *Hét év alatt* a tudós és írásban kiváló bencés apát, a clunyi kor bencései közt is nevezetes író, végig mehetett *az ó- és középkori tudományok egész rendszerén, a hét szabad mesterségen* (septem artes liberales), vagyis a latin nyelvtanon, Donatus vagy Priscianus 7—5 százéves *grammatikai* tankönyvén, amelyek Pannonhalmán is megvoltak Cicero beszédeivel, Catoval, Lucanusszal együtt; továbbá elmagyarázhatta a tudós nevelő Alkuinnak vagy másnak a *dialecticáját* vagyis gondolkodástanát elemeiben, aztán magasabb színvonalon kifejlesztve egész bölcseletté; a *rhetorica* tanulásával megtanult a herceg szavalni s megismerkedett a történelemmel és joggal, politikával; megtanulta az éneklés elemeit, fő tekintettel az egyházi szenténekekre *musica* címén; megtanult ujjain számolni s írásban a latin számjegyekkel, ami nem volt könnyű dolog, ámbár már megkönnyítette ezt II. Szilveszter pápának, mint Gerbert nevű frankországi tanárnak az újítása az abacus nevű számolóasztalon és a Gerbert-számjegyek használatával. Ez volt az *arithmetika* tanulása, amelyet az énektanítással együtt már az első években lehetett tanulni. E mellett megtanulta a Szent Imre-kori diák használni a vonalzót, körzöt, szögmérőt, mérővesszőt s a homokkal behintett abacusasztalt az Euklides-féle *geometria* és földrajz meg-

ismerésére. Beda híres angol bencés tankönyvéből bepillantást nyerhetett az *astronomia* vagyis csillagászat tudományába, ahol a híres görög Ptolemaeus tudós író szerint a Föld volt a hét planéta-bolygó középpontja, e planéták közt pedig ott volt a Nap is, de nem volt még ismeretes további nyolcszáz évig az Uranus és Neptunus. A hét bolygót a hét napjainak elnevezésére is felhasználták. (Nap, Hold, Mars, Mercur, Jupiter, Venus, Saturnus napja — a vasárnap, hétfő, kedd stb. neve.)

A hétévi tanulás után, amikor *Szent Imre elmúlt 15 éves*, Szent Gellért még segítségére lehetett Szent István királynak a fia részére szánt politikai erkölcsstan, *Institutio morum* Pippinida frank mintájának átdolgozásában, aztán 1023-ban visszavonult a bakonybéli remeteségbe, Szent Günther apátsága közelébe, s 1030-ban vette át a marosvári vagy csanádi püspökséget mint ennek első megszervezője, segítve tizenkét bencés paptól, kik öt monostorból kerültek össze királyi rendeletre, négyen Pannonhalmáról, s kettőkettő, Vashegyről (később Pécsvárad), Zoborról, Zalavárról és Bakonybélből.

Szent Imre nevelését atyja fejezte be a politikai és katonai gyakorlatokkal, tarkítva vadászatokkal, betetőzve a Konrád német király ellen, az ő igazságtalan betörésének visszaszorítására szükséges *háborúval*. Valahol *Győrnél* folyhatott le az a csata, mely Konrád császár futásával s *Bécs* elfog-

lásásával végződött a magyar király javára. Bizonyosra vehetjük, hogy az 1030-ban lefolyó német háborúban a 23 éves királyfi dicső részt vett.

Valószínűleg már előbb *megnősült* Szent Imre herceg, s állítólag Kresimir horvát király, vagy a görög császár, vagy Meskó lengyel herceg leányát vette feleségül. Legendájában erről nincs szó, hanem csak arról, hogy veszprémi fogadalma szerint a házasságban is megőrizte *szüzi erényét*. Erre pedig éjszakai buzgó *imádságokkal*, zsoltározással kérte Isten malasztját s jutalmul nyerte azt a csodás érzéket, hogy *megérezte az erényesség fokát másokban is*, pl. a pannonhalmi szerzetesekben, leginkább Boldog Mórban, ki aztán pécsi püspök lett.

Egy évvel a német háború után Szent Imrét *vadászaton* vadkan sebezte *halálra*, mint följegyezték ezt a hildesheimi évkönyvekben (Pauler I. 152. jegyzet). Halálát szept. 2-ára tették a régi naptárak.

Miben eszménye Szent Imre a mindenkori magyar ifjuságnak ?

Igen sokban : hőse, *mártirja*, áldozata lett az egészséges sportnak, a vadászatnak ; *kitűnő képzést* kapott a politikában és a katonás életmódban, a sarkalatos világi és vallási erényekben, s külö-

nösen nagyratartotta a lelki örök értékeket, úgy-hogy főleg ez a *bölcsessége a legbámulatosabb*: szüzi életével a mennyei Király közelébe akart jutni s ezzel ragyogó világosságot gyűjtött, biztos utat mutatott a magyar ifjúságnak, akiért örökké esedezik. «Senki két úrnak nem szolgálhat» mondja az Úr Jézus. Ez a két úr: Isten és a Mammon. Ez utóbbi a világ vágya, a gazdaság, anyagi hatalom, érzéki élvezetek, a feníciai kereskedők bálványa. Loyolai Szent Ignác nagy-szerűen állítja be ezt a krisztusi gondolatot lelki-gyakorlatos elmélkedéseibe a két zászló címén. Kitűzte zászlaját Lucifer, s kitűzte Krisztus. Mindegyik toborozza híveit. «Aki nincs velem, ellenem van», mondja az isteni vezér. Tehát mindenkinék választania kell: vagy Krisztus zászlaja alá áll, vagy Lucifer zászlaja alá. Krisztus tábora biztosan győz. A vezér megosztja katonáival a fáradsalmakat, s aki megsebesül a harc közben, azt meggyógyítja, aki elesik, föltámasztja. Ez a vezér csupa szeretet, ki életét adja katonáiért. Lucifer pedig eltakarja arcát, ámtítja híveit, csalfa ígéreteket tesz nekik és biztosan elbukik híveivel együtt örökre.

Szent Imre Krisztus zászlaja alá állt, lelkesen, egész odaadással, nem félig, vagy kis részben, hanem egészen, igazi hősként. Mikor hallotta az evangéliumban Krisztus tanítását a gazdag ifjúhoz: «*Ha tökéletes akarsz lenni, add el, amid van, oszd ki a szegények közt, aztán jöjj és kövess en-*

gem»; s mikor e Krisztus-követésben legnagyobb tanács ifjúra nézve a nemi érzéktől való teljes elfordulás *«a mennyek országa kedvéért»*: akkor Szent Imre herceg éppen ezt a legnagyobb tanácsot ragadja meg, hogy mentől hasonlóbb lehessen Krisztus anyjához, Szűz Máriához. Mert hallja a titokzatos ígéretet Krisztustól: *«Csak a szűzek követik közélről az isteni bárányt»*. Ezt a követést kevesen kapják meg. De akik megkapják, kövessék Krisztust a szűzességbe, az önkéntes szegénységbe és engedelmességbe. Akik pedig a házasságra nyerne hivatást, Isten ezt is megáldja, megszenteli szentségével, de addig és azontúl, a házasság szentségén kívül a nemi érzék szolgálata szigorúan tilos. Az ifjak és özvegyek, de még a házasság is a törvényes házasságon kívül kötelesek nemileg tisztán élni. S mikor *fölzúg a sereg, hogy ez lehetetlen, akkor felragyog a magyar ifjúság legelső ideálja, Szent Imre és példájával igazolja, hogy a nemi tisztaság ápolása, megőrzése igenis lehetséges* nemcsak a törvényes házasságon kívül, de még ezen belül is.

Az első századok magyar ifjúsága számára abban nem kellett hős mintakép, eszmény, hogy *«Úsd, vágd!»*, hiszen Szent István kénytelen az életbiztonságra veszélyes *magyar harciasságot* a legszigorúbb büntetésekkel fékezni; hanem arra kellett a magyar ifjúságnak eszményi mintakép, hogy a földi erények, a harciasság, bátorság, testi ügyesség mellett, ami Szent Imrénél sem hiány-

zott, *vannak sokkal nagyobb értékek*, az örök életnek a kincsei, amelyekről elfeledkezni, amelyeket elhanyagolni, sőt tönkre tenni a legnagyobb botorság, bűn a nemzet földi jövője ellen is.

Hányan ismerik föl ennek egyéni és nemzeti jelentőségét? Isten csodája, hogy *a magyar nemzet számára, mely természeténél fogva hajlik a közömbösségre a vallás természetfölötti értékei iránt*, mindjárt középeurópai története kezdetén oly bölcs királyokat és királyi ifjút támaszt az *Árpádok családfáján*, kik a földi dicsőség és tisztesség anyagi föltételeinek megbecsülése mellett meglátják és egész akaratukkal hősiileg megvalósítják a természetfölötti örök értékek megbecsülését is.

Szent Imre motívumai és hősi erényének gyümölcsei.

Vannak igen sokan, akik úgy vélik, hogy Szent Imre szúzi fogadalma a *szerves nevelésből* fakadt, Szent Gellért ösztönzésére s éppen ezért nem tartják Szent Imrét alkalmas eszménynek, mintaképnek a magyar világi ifjúság számára.

Ámde könnyű elgondolni, hogy *Szent Gellért* apát arra való tekintetből, hogy a királyi szülők hön óhajtották fiuk házasságát s ebből

szentül nevelendő utódokat reméltek a fiatal magyar kereszténység megerősítésére, szentéletű királyokat nemzetük naggyátételére — *aligha kívánt Szent Imréből szerzetest nevelni*, hanem igazi királyfit, trónörököst nevelt a házasság szentségére és világi uralomra, hazája megvédésére, bölcs kormányzására. Szent Gellért csak úgy nevelhetett, valamint a kath. egyház is egy lengyel herceget az ünnepélyes szerzetesi fogadalmól oldott fel, hogy megmenthesse, folytathassa az ősi dinasztia örökségét s megóvja hazáját a politikai megoszlástól és pártharcoktól. Mikor *a szent királyi szülők óhajta s egy nagy nemzet fontos állami érdeke* világosan a szent házasságra való nevelést követeli, akkor oly bölcs és tudós ember, mint Szent Gellért apát, nevelői elveiben bizonyára nem azon krisztusi tanácsokat tolja előtérbe, amelyek csak kevés hivatottnak szóltak, hanem azon parancsokat és tanácsokat, amelyek a világi élethivatás, főleg a királyi feladatok tökéletesítésére alkalmasak.

Szent Imre *titokban tett szűzességi fogadalmat*. Erre s a többi ily *magánfogadalmra* az egyház azt a törvényt hirdeti, hogy *ily fogadalmakat a gyónató papok is feloldozhatnak s átváltoztathatnak* más erénygyakorlatokra. Szent Imre fogadalmából sem következhetett volna szigorúbb kötelezettség és Szent Gellért, ha még Imre herceg mellett van, amikor szűzességi fogadalmát tette, ezt bizonyára átváltoztatja oly más erényre,

amely könnyebben összeegyeztethető az első szent király és neje óhajtásával s az új keresztény Magyarország igen fontos érdekeivel. Ebből az látszik, hogy *Szent Imre titkolta fogadalmát és ragaszkodott hozzá, mint féltett kincséhez*. Itt bizonyosan *Krisztus és Szent Pál tanácsai* voltak a döntők oly isteni bölcsesség értékelései szerint, amelyet csak kevesen értenek meg az emberek között. Ily fogadalmat tett a *Boldogságos Szűz Mária*, kit aztán Isten minden szűzek és anyák s az angyalok fölé emelt. Szent Imre ezt a példát s a krisztusi, apostoli legtökéletesebb tanácsokat követte és ezt úgy titkolta, hogy drága kincsétől senki meg ne foszthassa.

Ezzel Szent Imre biztosította magának azt a magasabbfokú örök boldogságot, hogy mindig a Szeplőtelen Bárány közelében lehessen s a *földi korona és egy-két királyfi helyett* szerzett magának *mennyei koronát* és a későbbi századokban is oly ifjú ivadékokat, *az ifjak százait és ezreit*, akik az ő példáján felbuzdulva vagy az örökös nemi tisztaság állapotát választják mint papok, szerzetesek élethivatásul, vagy lelki erőt nyernek arra, hogy a házasságkötésig megőrizték ezt a tisztaságot, házasságban az eskü alatt ígért hűséget, házasság után megint a tiszta özvegységet. Az ilyen gondolkozás, lelkület Magyarország számára szerez sok imádságot, *istenáldást*; sok isteni büntetést elfordít; megszenteli a házasságokat; *nevel a hazának erkölcsös, kötelességtudó, önfeláldozásra*

kész bölcs és hős férfiakat és leányokat. Ezen erény nélkül pedig fölbomlik a család, a magyar állam sejtjei megromlanak s bekövetkezik már a társadalom természeténél fogva, meg Isten igazságosságánál fogva is a magyar állam megalázása és pusztulása.

Ratisbonne Alfonz *a természetfölötti boldogságnak egy pillanatnyi megízlelése után* az igaz isteni hit ajándékával megvilágítva *kész eldobni minden földi élvezetet* : lemond szép, ifjú, gazdag menyasszonyáról, gazdag rokonainak anyagi támogatásáról s egyéb földi előnyökről, hogy annál biztosabban elérje az örök értékeket és mentől nagyobb kegyelmet szerezzen Istentől a zsidó népnek. Ez a Ratisbonne a mi kortársunk, a mai meglett emberek ifjú korában halt meg, 1884-ben. Modern ifjú volt megtérésekor, 28 éves, vőlegény, idegen a kereszténységtől s *egyszerre hőse lett a krisztusi tanításnak és tanácsoknak.* Nagy dolgoknak kellett vele történniök. Isten keze, a Boldogságos *Istenanya pártfogása* szerezte meg neki a nagy kegyelmet és a századok bölcsességét felülmuló bölcseséget és hősi elhatározást, melyből sok istenáldás árad ki.

Ily nagy dolog történt Szent Imrével is. Nála ezt már szent szülők és szent nevelők készítették elő. *Az erényesség magas foka itt még érthetőbb.* Értékelése Ratisbonne esete után immár *a legmodernebb ember számára is könnyű és nagy gondolatokat ébresztő.* Szent Imre nem sajnál-

kozást, hanem *bámulatot és hősi követőket, nagy gondolkodókat érdemel*, kik ünnepelejk őt és áldják érette Istent. És mondják boldognak Magyarországot, mely szent alapokon nyugszik s alapító szentjeinek pártfogásától sokat remélhet, ha észbe kap, kivált a 900 éves jubileum természetfölötti világosságánál.

SZENT ISTVÁN KIRÁLY POLITIKAI TANKÖNYVE FIA SZÁMÁRA.

A tankönyv címe és tartalma.

A cím így szokatlan, de a munka tartalmát behatóan ismerve, a modern ember így jelölné meg közelebbről azt a könyvcímet, amelyet sokszor «*Szent István Intelmei*» és «*Institutio morum*», «*Erkölcstan*» néven emlegetnek.

A kézirat eredeti címe az «*Institutio morum*». A római jog «*Institutio*»-ja, ahogy ezt I. Justinianus keletrómai császár híres, nagy jogászai megírták, nem egyéb, mint a római jog *tankönyve*, a nagy törvény- és edictum-rendeletek alapján készített rendszeres feldolgozása a római polgárjognak. Ha ez az *Institutio* annyi mint *tankönyv*, akkor Szent István *Institutio*ja is *tankönyv*. A *morum Institutio* közelebbről meghatározva *Erkölcstankönyv* vagy rövidebben «*Erkölcstan*» úgysis, mint tudományos rendszer, úgysis mint az *erkölcstudomány*nak a *kézíkönyve*, aminőt főiskolák diákjai számára szoktak írni.

De az erkölcstannak, mint tágabbkörű tudománynak társadalom- és *államtudományi* része az, ahova Szent Istvánnak fia számára készült könyvét be kell soroznunk. Azért nevezzük ezt a kis tankönyvet szabatosabban *Politikának*, melyben az első magyar király a saját nevében arra oktatja fiát, a trónörököst, hogy minő tíz parancs és tanács szerint becsülje meg és értékesítse az isteni vallást, a krisztusi egyházat, ennek főpapjait, a királyi udvar, várak és uradalmak főtisztjeit és katonáit, valamint a külföldről bejött vendégeket, vagyis új lakosokat. Ezek a legfontosabb államéleti tényezők a király és országlakosok mellett, a kultúra, haladás hordozói és védői, kik által nagygyá lesz a király és nemzete. Az első keresztény magyar *Politikának főntebbi öt fejezetéhez*, amelyben az államéleti tényezők az államélet statikáját adják, *további öt fejezet* mondja el az államélet dinamikájának egy részét, a legfőbbet, a közhatalom királyi gyakorlását, azt, hogy a többi tényezők közt maga a király milyen funkciókat végezzen és hogyan : ítélkezzen türelmesen a legfontosabb perekben ; a törvényhozó tanácsba főleg a tapasztaltabbakat hívja meg, de a fiatalabbakat se mellőzze teljesen ; okuljon a régibb elődök és a szomszéd királyok, népek történelméből és szokásaiból ; s legfőképpen ápolja a jó viszonyt Istennel az *imádság* által, s népével az irántuk való *sarkalatos erények* gyakorlása által. Sarkalatos erények ezek : okosság, igazságosság,

erősség és mérséklet. Szent István is akarja, hogy fia és minden magyar király legyen *erős* a jó- és balsorsbar, de legyen *mérsékelt* a büntetésben és szelíd, hogy meg ne sértse az *igazságságot*, ezenkívül legyen kegyeletes a rokonai, előkelők, gazdagok, honi lakosok és jövevények, külföldiek iránt; legyen tisztességtudó, hogy senkit meg ne gyalázzon; legyen szemérmes az érzékiség kerülésében; legyen irgalmas azokhoz, kik erőszakot szenvednek és legyen alázatos, hogy az Isten fölmagasztalja. Ezek a krisztusi *okosság* tanácsai, parancsai.

A tankönyv Szent István-kori részei.

Vannak e kis Politikában oly *részletek*, amelyek csak Szent István mondhatott a fiának, senki más. Azt mondja, hogy a krisztusi egyház némely helyeken már ősi, régi, a mi országunkban még egészen fiatal (2). Ezt nem mondhatták a bizánci császárok Justinianus, Macedóniai Vazul és Bölcs Leó idejében a VI—IX. században, de nem mondhatták a frank királyok sem fiaiknak 742—801 közt a Pippinidák korában, mert a katolikus egyház Konstantinápoly és Párizs vidékén legalább 300 éves, a görögöknél és frankoknál ilyen idős a kath. államegyház, de még több, ha az apostoli térítések és üldözések korát is számítanók. Ellenben Szent István csakugyan

elmondhatta ama szavakat a magyarországi kath. egyházzal és csakis ő mondhatta el és irathatta le.

A magyar viszonyokra nagyon illő a királyi főemberek, ispánok és vitézek említése (4), még pedig azzal a figyelmeztetéssel, hogy a leendő király *ne éreztesse velök szolgál-voltukat, mert minden ember egyállapotú.* Ez a legsajátlagosabban éppen Szent István korára illik: az t. i. hogy még a kir. főtisztek közt is akadtak *szolgák vagyis hadifoglyok.* Azért rendeli Szent István törvénye, hogy noha a tanuk kifogástalan volta szigorú követelmény és szolga nem tanuskodhatik ura ellen, mégis az oly szolgák, akik királyi vár vagy *curtis*-gazdasági udvarhely élén állanak, tehát vár-ispánok vagy jószágispánok, azoknak a tanuskodását a többi ispánoké közt kell elfogadni. (Sz. Istv. II. 3., 19., 50. t.-c.) Hogy a magyar király a kereszténység befogadása s a pogány vallás, Gyula, Harka stb. ősi magyar intézmények visszaszorítása idején rászorult keresztény hadifogoly főtisztekre, ispánokra s nem minden ispáni állásra akadt magyar főember: *ez nagyon érthető Szent István alatt, de nem igazolható a későbbi magyar királyok idejében.*

Sem a konstantinápolyi császárok, sem a frank királyok 742—801 közt nem ajánlhatták utóduknak oly melegen *a külföldiek szíves befogadását* és jótékony kultúrhatását, mint Szent István magyar király (6). Ő az, aki még nem

ismerte Péter olasz és német főtisztjeinek visszaéléseit, hanem csak a kereszténység terjedését s a nyugati kultúra emelkedését kívánta, ezzel népe javát, boldogulását remélte, s e végből a jövevényekben, vendégekben csupa keresztény-kultúrterjesztőt látott, bejövetelektől áldást, jólétet, hatalomgyarapodást, katonai előnyt várt. A későbbi magyar királyok már ellenkező tapasztalatokkal is rendelkeztek s bizonyára nem oly eszményien óhajtották volna a külföldiek bejöveteletét, mint Szent István, hanem óvatosabban, jobban körülírva, feltételekhez szabva segítették volna az olaszok és németek betelepődését, olaszokon érve nemcsak az itáliaiakat, hanem a belga vallonokat is, valamint a franciákat, spanyolokat, általában a nyugati román népeket, amilyenek legkorábban Esztergomban és Székesfehérvárott tűnnek elő, mint borkereskedők és somogyi bortermelők.

A nálunk még fiatal kath. egyház, a szolgák sorából kikerülő vár- és jószágispánok, s a külföldiek bejöveteleinek meleg felkarolása annyira *speciálisan Szent István korára s az első szent király egyéniségére vallanak*, hogy ezek után már bátran mondhatjuk, hogy nem valamely régibb görög vagy frank trónörökösre, hanem egyenesen *Szent Imre hercegre illenek* a Szent István-féle államtannak azok a szavai, hogy *«Gyermek vagy, gazdagságban otthonos, pihely-vánkoson alvó, minden kellemességben ápolt és nevelt, hadakban, fára-*

dozásban különféle népek támadásában járatlan, amikben én szinte az egész életemet töltöttem. (Előszó 6. §.)»

A tankönyv Szent István előtti részei.

Szent István kis államtana annyira szabatos a fejtegetéseiben s oly fokozás van a rokonszavak felsorolásában, hogy fel kell tennünk ez alapon is valamely régiebb mintát, amelyet többször átdolgoztak, javítottak, egyre szabatosabbá alakítottak s műszavaiban teljesebbé tettek. Pl. azt írja mindjárt az elején: «Mindazt, mit Isten teremtett és . . . elrendelt, az ész törvénye igazgatja . . . legyen az királyság, consulság, hercegség, ispánság, főpapság vagy bármely más méltóság» . . . ezek az isteni és polgári törvények, valamint a nemesebbek és idősebbek tanácsai szerint intézik a kormányzást, honvédelmet és terjeszkedést. A méltóságok nemcsak kísérőiknek és szolgálóknak, hanem fiaiknak is adnak parancsokat és tanácsokat. Azért a király sem mulasztja el megadni ezeket szerelmes fiának, hogy velök a maga és majd alattvalóinak az erkölceit fölékesítse . . . A kir. főtisztek és vitézek az ország védői, a gyöngék oltalmazói, az ellenségek üldözői s a határok terjesztői (4) . . . A kir. tanács gyűlés által töltik be a királyságokat, kormányozzák az országokat, védelmezik a hazát, kötik a szövetségeket, barátság-

kat, építik a városokat és rontják le az ellenségek várait. Az idősebb, jobb, felsőbb és tisztességesebb férfiakból, seniorokból alakuljon a tanács, *ne botor, önhitt és középszerű emberekből*. A tanácskozást senatorokkal végezze a király, az ifjakat pedig fegyverben gyakorolja, noha ezeket se zárja ki teljesen a tanácskozásokból, csakhogy az ő tanácsaikat terjessze mindig az idősebbek elé (7). A tanácsnak (consilium) ilyen arisztokratikus és demokratikus elemekből álló megszervezése, mikor a tanács csak tanácsokat ad, a döntés azonban a monarchától, a királytól függ, már *a frank királyok* felfogására is erősen hatott és legrégebb mintául vette *Szent Benedek Regulájának az apáti tanácsra vonatkozó szabályát*, amely szerint valahányszor fontosabb tennivalója van az apátnak, hívja össze tanácskozásra a seniorokat, rendkívüli ügyekben pedig hallgassa meg a fiatalabbak, az egész konvent tanácsát is, mert Isten esetleg a fiataloknak sugallja, hogy mi a helyes, de aztán a tanácsot meghallgatva az apát azt cselekedje, amit lelkiismerete mond.

Békefi Remig cistercita egyetemi tanár a Századok 1901. évi 931. stb. lapjain keresi Szent István Intelmeinek forrásait s arra következtet hosszú szövegösszehasonlításokkal, hogy *nem Makedoni Vazul görög császár intelmei* alapján készültek Szent István Intelmei, *hanem* hogy Szent Gellért velencei bencés apát, Szent Imre herceg nevelője írta meg ezen Intelmeket *a Szent-*

írás, a frank Capitularek s a Sevillai Izidor-féle Etymologiae című encyclopaedia, meg a Credo, Praefatio latin szavaival, gondolataival, a Szent Gellért könyveit, írásait jellemző stilizálással.

Noha ezen állítások igazolására közel ötven oldalon történnek szövegösszehasonlítások, mégsem bizonyítanak többet, mint azt, hogy a Szent István-féle Politika egyes kifejezései a középkori egyházi latinság sok írásművében és közismert szövegeiben is előfordulnak. *De gyökeresen eltér ezen királyi kis államtan stílusa a maga nyugodt, világos logikájával, szabatos fogalomfelosztást tartalmazó rokonszavainak halmozásával s e mellett mégis feltűnő tömörségével attól a csapongó fantáziától lehelő, nyugtalanul vibráló és idegen-szerű stílustól, amely Szent Gellértnek olaszosan latin stílusát jellemzi. Hogy Szent Gellért apát-nak, a könyvtér lelkes kir. nevelőnek volt része a Szent István-féle Intelmek írásában, azt alig lehet kétségbevonni, de ezt nem a szövegösszehasonlítás bizonyítja, csak az első magyar királyi udvar és Szent Gellért viszonyaiból következtetjük.*

A tankönyv-mintának a kora.

A szövegösszehasonlítás mégis ad egy más irányban határozott bizonyítékot. A magyar királyi törvények XV. századi Turóczi-codexében Szent István Politikája kezdetén oly köszöntő

formulát találunk, amelyet Szent István kora előtt kétszáz évvel használtak a frank királyok, a *Pippinidák*, Pippintől kezdve Nagy Károly császárságáig, 742—801 között. Senki előbb, senki később ezt a köszöntést nem használta. Szól pedig az a köszöntés (invocatio) eképpen :

1. «*In nomine Domini nostri Jesu Christi.*»

«A mi Urunk Jézus Krisztus nevében.»

E köszöntés helyett *Nagy Károly*, császársága első évétől kezdve az utolsóig, más jelmondatot használ iratai élén, még pedig ezt :

2. «*In nomine Patris et Filii et Spiritus Sancti.*»

«Az Atyának és Fiúnak és Szentléleknek nevében.»

Fia, *Jámbor Lajos* elhagyja atyja köszöntő formuláját és visszatér a Pippinida formulára, de nem híven, hanem beletoldja a «*Dei et Salvatoris*» szavakat 815—19 és 826—31 közt ily módon :

3. «*In nomine Domini Dei et Salvatoris nostri Jesu Christi.*»

«A mi Urunk Istenünk és Megváltónk Jézus Krisztus nevében.»

Jámbor Lajos császár fia, *Kopasz Károly* 840—56 közt szintén a Pippinida formulát használja, de megint más toldással eképpen :

4. «*In nomine Domini nostri Jesu Christi Dei aeterni.*»

«A mi Urunk Jézus Krisztus örök Isten nevében.»

Végül a *Karolingok* és szász császároktól kezdve a *német uralkodók* azt a köszöntést használták, amelyet betoldva a *magyar királyok* is alkalmaztak okleveleik elején III. Bélától IV. Béláig ezen szavakkal :

5. *In nomine Sancte et Individue Trinitatis.*

6. *In nomine Sancte Trinitatis et Individue Unitatis.*

A Szent és Osztatlan Háromság nevében.

A Szent Háromság és Osztatlan Egység nevében.

Mikor a szövegösszehasonlításokban *biztos nyomot* keresünk arra nézve, hogy melyik kornak a legrokonabb írásműve hatott Szent István Politikájára, akkor ezt a biztos nyomot föltétlenül megtaláljuk a *Pippinidák köszöntő formulájában*, a Karoling-kor előtt. Szent István és udvara nem tudhatta azt, hogy Kr. u. 1000 előtt melyek az összes köszöntő formulák ; az első magyar király s bármelyik embere *nem volt történettudós* oly értelemben, ahogyan csak a mi korunk, 850 évvel később, jutott abba a helyzetbe, hogy a nagy német tudomány hatalmas történeti forráskiadásában, a Monumenta Germaniae Historicában, ennek sok nagy kötetében összehasonlíthatja a frank és német királyok okleveleit és törvényeit, élükön a köszöntő formulákat. Szent István kora nem tudta, hogy *e köszöntések nemzedékkoronkint változnak*. Nem tudta ezt az a másoló sem, aki

IV. Béla korában lemásolta egy codexbe Szent István törvényeit az Intelmekkel együtt, s ennek kezdetén egy teljesen ismeretlen, a magyar királyi oklevelekben szokatlan köszöntő formulát látva, ezt kicserélte az ő korában divatos köszöntéssel, valamint egyéb régi szavakat, korjellemező kifejezéseket is megtoldott, értelmezett az ő korában szokásos szavakkal s így árulója lett annak, hogy mely korban másolták le újra, az *Admonti-codex* után száz évvel Szent István törvényeit. A IV. Béla-kori másolás után kétszáz évvel készült *Turóczy-codex* leghívebben másolta le a szent magyar királyok törvényeit. Ez mentette meg számunkra azt a köszöntést, amelyet Szent István Politikája használt. A XII. század Admonti-codexből az Intelmek hiányzanak.

Az a Pippinida-köszöntés jogosít fel bennünket azon biztos következtetésre, hogy *Szent István*, mikor fiának írásban is hátra akarta hagyni az igazi keresztény király uralkodásának tízparancsolatát, akkor erre *a Pippinida királyok hasonló célú atyai intelmeit használta fel, de magyar viszonyokra alkalmazva*, átdolgozva. Ebben Szent Istvánt — ki életrajza szerint jártas volt a latin grammatikában, vagyis olvasott és tanult nemcsak Donatus és Priscianus-féle grammatikát, hanem olvasta Catót, Cicerót, akiknek művei Szent László meglevő pannonhalmi oklevele, összeírása szerint Pannonhalma azon kori könyvtárában megvoltak — nemcsak a Pippinida-

intelmek olvasásakor támadt gondolatai segítették, hanem az udvarába bejáró bencés apátok, püspökök is, *elsősorban segíthette Szent Gerardus.*

Szent István utáni betoldások.

A Magyar Törvénytár (Corpus Juris Hungarici) legrégebb kiadása, mely 1584-ben jelent meg Nagyszombatban, nem az eredetihez leghívebb Turóczi-codex szövegét nyomatta le, hanem oly kódexét, amely a IV. Béla-kori másoló változtatásait tartalmazta. Ez a másoló toldotta be Szent István politikai Intelmeibe a «principum, comitum, militum» első szava után a «*baronum*», utolsó szava után pedig a «*nobilium*» szót. A báró csak az aranybulla keletkezése körül tűnik elő a magyarországi oklevelekben. Az 1222-i aranybullában még nincs említve, az 1231-i aranybulla-változatban már megvan s jelentése annyi, mint királyi főtiszt. A *nobilis* jelentése Szent Istvántól vagy inkább Szent Lászlótól Rogerius tatárjárás-kori Emlékiratáig szintén annyi mint főtiszt, főember, kiváló nembeli, csak 1267 táján kezdi jelenteni a milesnél, lovagnál kisebbrangú szervienst, páncélos csatlóst, a köznemest. Mivel pedig a Corpus Juris Hungarici 1584-i kiadásában levő Intelmek IV. cikkelye (capitulum) a «*nobilium*» szót a «*militum*» után toldja be, vagyis a lovagnál kisebb rangúnak ismeri a nemest, no-

bilist : ebből következik, hogy *ez a betoldás IV. Béla uralkodása végén került bele a Szent István-féle Intelmek másolatába*, a tatárjárás után akkor, amikor még nem ment feledésbe az «*In nomine Sancte Trinitatis et Individue Unitatis*» alakú oklevélkezdő köszöntés. (V. ö. Erdélyi : Magyarország társadalma XI. századi törvényeiben. Bpest, Stephaneum 1907, 5—7., 12—17. l.)

Az uralkodás tíz parancsa.

A keresztény király eszményi kötelességeit és uralkodásának alapelveit talán már a Pippinidaminta egy előszóban és *tíz parancsban vagy tanácsban* foglalja össze. Hasonlatul azonban nem a mózesi tízparancsolatot említi, hanem az égiek tíz karát. Ezekből kilenc az angyalok kara, tizedik — úgylátszik — az emberi szentek kara. «*Valamint a királyok királyának égi serege tíz karból áll, úgy a te életed forgása is tíz parancsolatra támaszkodjék*», mondja a királyi atya trónja örökösének.

A tíz parancs közül három az igazi isteni hitet, a Krisztustól megalapított egyházat és ebben a főpapi rendet ajánlja a szent király az ő örökösének figyelmébe és hűségébe, tiszteletébe, mert csak ezek biztosítják a király és alattvalóinak örök célját, de földi boldogulását is. A vallási tényezők után ajánlja a király, hogy utóda becsülje meg az állam világi oszlopait, a főembereket,

ispánokat és vitézeket, valamint a külföldi *kultúrát hehozó* vendégeket (4, 6). Ajánlja a *történelmi és földrajzi okulásokat* (8). Tanácsolja, hogy a korona örököse harag és esküdözés nélkül *bíráskodjon* a fontosabb perekben, a *törvényhozó* hatalmat pedig a legtapasztaltabb és legtisztesebb seniorok tanácsával gyakorolja, a fiatalokat fegyverben gyakorolja, de a tanácsukat is kérje ki olykor, aztán terjessze ezt az idősebbek elé, mielőtt ő maga döntene a fontos ügyekben (5, 7). Végül két cikkely szól az *imádságról*, hogy Isten a királyt legyőzhetlenné tegye, s azon *kilenc erényről*, amelyek a négy sarkalatos erény módjára tiszteletreméltóvá teszik a királynak népéhez való viszonyát (9, 10).

SZENT IMRE KORA.

A magyarság e korának főjelentősége.

Behatóan foglalkoztam Magyarország társadalmával és történetével főleg a középkorban. Összehasonlítgatom ezt a rokon népek s a nyugati nagy nemzetek régi történetével és bámulatos tények örömeivel telik el a magyar nemzet iránt való szeretetünk.

Sem a húnok, sem az avarok, sem a törökök, a legrokonabb bolgárok, besenyők, kunok vagy az északi testvérek, a vogulok, finnek stb. történetében nem találunk hasonló lelki nagyságot, mint a magyarokéban.

Harciasságban, hősi vitézségben, lovagi éretekben ott állt a magyar nép a legnagyobb népek oldalán. Sőt volt kezdetben három oly évtized, amikor a magyar lovasság a legyőzhetetlenség hitét keltette föl a legnagyobb nyugat-európai nemzetek országaiban kalandozva 900 és 933 között. Bejárta egész Európát három nagy tengerig: északnyugaton Bremenig, nyugaton az Atlanti-óceánig, délen Otrantóiig, Szalonikiig,

Konstantinápolyig. Később sikeresen védekezett a német császárok, görög császárok, a besenyők, kunok támadó hadjáratai ellen. Mindenki tudja, hogy a magyar nemzet a nyugatrómai kultúrvilág délkeleti sarokvárában, a Kárpátoktól övezett óriási várban a gondviselő Isten katonája lett, hogy kelet felé 700 évig védje Európát a rokon vitéz török népek: besenyők, kunok, tatárok, ozmánok ellen éppúgy, mint ahogy a spanyolok útját állták a mohamedánságnak hasonló hét évszázadon át délnyugat felé szintén óriási várhoz hasonlítható országukban. A magyar-török háborúk kora, a spanyol és osztrák örökösödési háborúk, az utolsó világháború fényes bizonyosságait nyújtotta a magyarok katonai erényeinek, bámulatos, rettenthetlen hősiességének.

De mégsem ez a legnagyobb erénye és büszkesége a magyarnak. Nagyobb örömünk az, hogy e nemzet jeles fiai minden időben ott vannak a nyugati kultúra nagy nemzeteinek legkiválóbb képviselői közelében a párizsi, olasz, hollandi s angol egyetemeken III. Béla király korától kezdve. Élénk érdeklődés minden nagy újítás iránt kiváló tanítványokat, sőt mestereket talál a magyarokban a művészetek, tudományok, sport terén. Az állami élet nagy közjogi alkotásaiban, az alkotmány kifejlesztésében a magyar nemzet akár azért, mert élénk kapcsolatokat tartott fenn az angolokkal Szent István kora óta, akár mert hasonló közjogi érzéke volt a közszabadságok biz-

tosítékai iránt, való igaz, hogy gyors egymásutánban nyomon követte az angol alkotmány és parlament fejlődését : az aranybullában s a közrendi országgyűlés megteremtésében, a szentkoronás sajátos magyar hűbériségben, a szentkorona viselője iránt való tiszteletben és hűségben, emellett a közszabadság biztosítékaihoz való szívós ragaszkodásban.

De mikor a magyar nemzet erényeit a nagy nemzetek és rokon népek nagy erényeivel összehasonlítjuk, egyben sem annyira megkapó a magyar nemzet szerencséje és kiválósága, mint abban, hogy Európa közepén egy százados vakmerő és *pusztító kalandozás után egyszerre a szentek dicső galériájával lép be a keresztény nagy nemzetek sorába*, mindjárt három nagy férfiszentet mutat be a honfoglaló fejedelmi családból az ámuló keresztény világnak és Róma apostolának keresztény élete első százada elején és végén, a harmadik században pedig Assisi Szent Ferenc és Szent Domonkos rendje s szelleme tesz szentekké négy magyar királyleányt : Szent Erzsébetet, Szent Jolánt, Szent Kingát, Boldog Margitot, sőt még egy Szent Erzsébetről is szólhatunk az Árpádkor végén. Mindez és még valószínűleg több is kivirágzik éppen a törökös jellemű magyar nemzet legelső fejedelmi családfáján. A nagy népvándorlás utolsó ázsiai beköltözőttje keményen megállott Európának a legközepén s miután rettegetté tette nevét, egyszerre önként, szabadon

nyakába veszi Krisztus boldogító igáját és nagy szentek vezérlete alatt lesz hős lovagja, rettenthetlen testőre a nyugatrómai keresztény kultúrának.

A csodálatos nagy áttérésnek főapostola Szent István, a magyarok első keresztény királya, az ő bölcs nevelésének legszebb gyümölcse pedig a saját fia, Szent Henrik vagy Imre.

Lássuk közelebbről azt a kort, amelyben a nagy átalakulás végbement.

Milyen volt Szent Imre trónörökös országa és népe?

Abban az időben, amikor I. László magyar királyt III. Béla király uralkodása alatt 1192-ben szentté avatták, élt s a királyi kancelláriában jegyzősködött P. mester, ki Párizs híres főiskoláiban tanult, már ott kísérletet tett Dares Phrygius régi író nyomán a párizsiak és a frank szikamberek őseinek története megírásával, úgyhogy N. nevű iskolatársa bízta őt, hogy írja meg a magyar honfoglaló hét törzsfőnök, a hét magyar eredetét és dicső tetteit is, főleg tehát a honfoglalást a Duna-Tisza vidékén, a Kárpátok országában. Mikor Béla király meghalt, fia Henrik-Imre király elbocsátotta P. mester kir. jegyzőt az állásából, mert a király ellenfeléhez, András herceg pártjához csatlakozott. A nyugalomban *megírta P. mester a magyar honfoglalás történetét* úgy,

hogy végig vezette a magyar honfoglaló sereget az új ország minden részén és leírta ennek *földrajzát és néprajzát* úgy, ahogy 1200 táján ő maga ismerte, csak azt vélte, hogy az ő korabeli földrajzi s néprajzi állapotok háromszáz évvel azelőtt is megvoltak. Nagyrészt igaza volt, mert a hegyek, vizek, erdők, természeti kincsek s a honfoglaláskor itt talált népek a letelepült magyarokkal és hadifoglyul behozott hún-székelekkel egészben véve leginkább megmaradtak. De másrészt a honfoglalás és P. mester kora közt új népek is jöttek az országba: a besenyő hadifoglyok 1068-ban Sopron megyébe, az izmaelita török nyilasok, lövők vagy «lövérek» és a kunpalócok mint Szent László király hadifoglyai 1091-ben és kissé előbb, a temesi és gyalui, gyelói meg a fogaras-kerci oláhok 1166—1182 közt, Mánuel görög császár és III. Béla seregével kerültek először magyar földre, az utóbbiival szintén mint hadifoglyok. Ez új népeket a szórványosan bejövő németekkel, oláhokkal P. mester, a híres Anonymus mind a honfoglalás korában bejött népekként említi meg, de ha ezeket mi kivesszük, mert ezek dolgában mi pontosabban vagyunk értesülve más fönmaradt források, emlékek alapján: akkor Anonymus kir. jegyző könyvét *megtisztítva tévedéseitől, kitünően felhasználhatjuk mint Magyarország legrégebb és elég gazdag földrajzát s néprajzát* a Szent Imre-kori Magyarország földjének és népének, termé-

szeti s népi viszonyainak megközelítőleg hű meg-
rajzolására.

Magyarország határai a prutének, rutének vagyis a Prut folyó melletti *oroszok kapuja*, a Vereckei szoros felől a *Havas* erdőség, lengyel részen a *Szepös* erdő és a *Tátor* hegység, csehek felől a Morava folyó, németek felől a mosoni Fertő és a Sár-Lajta *hídja* (Bruck, 1146 után Göncil *hídja*), délnyugaton a murai-karintiai végek, görögök felé a Rácföld és *Vászily kapuja* mint balkáni hegyszoros Szeredoc vára (Sofia) és Filippopolis közt. Délkeleten van a bolgár határ s keleten az Igfon «*erdőn túli*» *Erdőel* = Erdély, az aranyban és sóban gazdag föld, amelynek bejárata Magyarország felől a *Meszesi kapu*, kőből építve a fákkal elzárt nagy gyepphatáron. Itt van a Nyir határszél (!) s északkeleten az ungi vagy rutén, orosz végvidék. *Gyepü* határsánc huzódott mint fából és kőből épített mesterséges akadály, kerítés az alsó Szamos mocsarai közt épült *Tasvártól* vagy Sárvártól a Zólyom erdőségig, a Tátor hegységig, a Morava folyóig s délen messze Borona- vagy *Baranya-várig* nagy félkörben, tehát a Szamos és a Dráva torkolata közt.

Erdők az Igfon, Havas, Nyir, Mátra, Szepös, Zólyom ; a Nyitra és Zsitva közt van a Torzsok erdő, amelynek vidékén Hoba ispán nemzetsége a birtokos ; a nagy Vértös erdőtől keletre van a Torabágy erdő (a Vértös neve az 1051-ben,

Szent Imre halála után húsz évvel eldobált német vérték, paizsok miatt keletkezett); a csorongrádi Tiszánál van a szeri Gyömölcsény-erdő. Minden nevet úgy írok ki, ahogy Anonymus kiejtését írásaiból leolvashatjuk.

Hegyek a Tarcál és Szerencse, a gömöri Bolhád, a nyitrai Zobor, a pannoniai Szent Márton-hegy, ettől messze délkeletre a Bodogd (Bodajk) és Pákoz-d-hegy, tiszai révnél a Tetőtlen domb s a túlsó tiszai vidéken Szarvas-hegy a Körös folyónál. A *halmok* neve Sátor-, Szín-, Szeg-, Százhalm a Bodrognál, Egörvíznél, Körös-nél, fehérmegyei Duna kezdeténél.

Folyók a Laborc, Tisza, Bodrog, mely a Tarcál-hegy lábánál «száll le» a Tiszába, s ebbe belefolyik a Sátorhalmról eredő Ketelpataka, majd a Tolcsova; a Tarcál és Szerencse hegy közt kanyarog a Tisza felé a Tokota vize (ma Takta), lejjebb a Sójó, mely egyesült a Hanráddal (Hernád), még előbb a Boldvával; föllebb a Hangonnyal egyesülve ömlik a Tiszába a Hévjó vagy Hőjó, tovább mindjárt az Emőd, Tapolca hévíz a Nyárággyal, Istoros az Egörrel és a Zagyva. Délkeletről balparti mellékfolyója a Tiszának a Szamos, mely egyesülése előtt átfolyik a tas- vagy sárvári mocsarakon s az erdőeli északnyugati hegység felől ered, hol fölveszi a Kapost vagy Kapust (a clus-clusa-záró nevű Kapu-vár = Kolozsvár közelében), a Meszes hegynél pedig fölveszi dél felől az Almás patakot, északabb a

Szilak-ot (Szilágy). E vidék és a Nyir-erdőség közt folyt az Omsó-ér, délnyugatra a Körös a Tural, továbbá a Kórógy, Tekerő és Jókszás folyócska a csorongrádi bőldi révtől és Szarvasnál meg Biharnál. Északnyugaton van a Caliga (Galga) folyó, a Dunánál Verőce, Ipoly, Gran, Zsitva, Nyitra a Tormással, Vág és a Morava. Dunántúli folyók a pannoniai Szenthegy alatt a Sabaria forrás (oklevélben Pannosa, ma Pánzsza), a Rába, Rábca, Lapancs, Sár, délen a Drava, Szava, Kulpa. Botondot a (verőce-megyei) Verőca folyónál temették el, Árpádot pedig egy kis folyó fejenél, forrásánál, amelynek vize kőmederben folyik Budvárba vagy Attilavárba (Ettelburg), a Felhévizek (ma Lukács-, Császár-fürdő) fölött épült ősrégi városba (Óbudára). Pestnél, Sorkárnál van a Rákos folyó, Bodrogvárnál délen a Vajas, Marostól délre a kenezsnai (kanizsai) átkelésnél, tiszai révnél lejjebb van Csesztőreg folyó, a Bécej, Temös, Panocseva folyó.

Anonymus a Balatont folyónak mondja, Fertőnek a Csákvárnál volt *tavat* a Vértöshegy keleti lejtőjén, s megemlíti a mosoni Fertőt vagy mocsarat, sárt is (lutum Musun), valamint távol az alsószamosi sárt, mocsarakat Sárvárnál (paludes) s a Szerep-sárt az Omsó-ér és Szeghalm között. Szernél volt a Körtvélytó s ettől nyugatra a Batva-tó. Mocsaráról vette nevét Sorksár és a dunántúli Sár.

Révhelyek a Tiszánál a luci, ládi, drogmai,

abádi, böldi és kenezsnai révek. Az első kettőn azok keltek át, akik a Sójótól (Sajó) Bihar felé mentek. A Körös folyók vidékéről Borsodba a drogmai réven tértek vissza. Szolnok megye északi szélén van az abádi, Csongrádtól délre a böldi rév a Csepel—Bihar közti közlekedés számára. Pest felől a megyeri réven keltek át Budára (Óbudára Káposztásmegyerről). Bolgárfehérvár felé a Vlkováron át utazók előbb magyar földön a görög révnél keltek át a Dunán, a Tisza tövénél pedig a szalánkámáni réven.

Magyarország *várai* közül Anonymus a következőket említi: A felső Tiszának jobbparti vidékén van *Ungvár* és *Zemlén* vára. Az Ugocsaig terjedő vidék várát *Borsovát* Anonymus 1200 körül már rég elpusztultnak mondja. Megnevezi Sóvárt, a Bodrog torkolatánál Himösudvar földvárát, a Boldva vizénél *Borsodvárt*. Ennek ispánságához tartozott Győr-vár (Diósgyőr) a Miskóci földön. Ettől délre a Tapolca—Hévíz forrásainál, Kácsnál volt Őrs-úr vára, messzebb délen az Egör folyó tövéhez közel Poroszló, nyugatra a Mátra délnyugati aljában Tata vára. Zólyomvár is megvan már 1200 előtt, de mindenesetre régibbek *Nógrád*, *Gömör* és *Bars* vára, mely különösen erős a magas hegyen. Ezek régibbek Hont váránál is, amelyet Szent István király sváb lovagja építtetett, mint a róla elnevezett kir. vár első ispánja. Ez a vár kétségtelenül Szent Imre korában épült, hacsak régibb várat nem neveztek el Hontról, Poznan-

Pázmán lovag testvéréről. Az Ipoly és Gran alsó-folyásán áthaladva mezőség következik földből készült kis erőddel, kastéllyal, melyet Váradnak neveztek. Nagyobb vár *Nyitra* a hasonlónevű folyónál, kisebb *Bana-vár*, a *Vágnál Sömtej* (*Sempte*), *Galgóci*, *Blondos*, *Tröncsön*. A Vág torkolatánál van *Kamárom*, a Dunántúl német határszélén telepes ruténekről elnevezett *Oroszvár*, továbbá *Vasvár*, *Beszprém*, *Csákvár*, *Korszánvár*, *Szekcső*, *Baranya*, *Vlkó*, *Pozsaga* (Zábrág Szent László hódítása), a Dunánál *Bodrogvár*, *Pest vára* és átellenben *Budavár* (másképpen *Attilavár*, németesen *Etselburg*) régi — római — épületek romjaival. Délkeletre a Tiszánál van *Alpár vára*, a felső Tisza balparti vidékén *Szatmár*, *Tasvár* vagy *Sárvár*, *Szabolcsvár*, a Körös torkolatával szemközt épült földvár *Csorongrád* (Feketevár), a felső Körös vidékén *Bihar*, *Zaránd*, az alsó Marosnál *Csenád* (később 1200 előtt *Csonád*) vára, az alsó Dunánál *Keve*, *Haram* és *Orsova vára*. A titöli hercegnek bizonyára szintén volt vára a régi hagyományban *Titölön*. — *Kifeledte Anonymus ezen várakat* : *Zalavár*, *Sopron*, *Moson*, *Tolna*, *Karakó*, *Esztergom*, *Visegrád*, *Fehérvár*, *Somogy*, *Győr*, *Pozsony*, *Szolnok*, *Bács*, *Hont*, *Újvár* (*Abaújvár*), *Arad*, *Békés*, *erdélyi Fehérvár*, *Kolozsvár*, *Torda*, *Doboka*, összesen 21 várat, amelyek 1074 előtt meg voltak s az Anonymusnál felsorolt 24 királyi várral együtt 45 kir. várispánsági székhelyet jelentettek.

*Munkács*on várról nincs biztos híre Anonymusnak, ki még egyéb helyeket is megnevez a várakon kívül. Ilyen a nyugati Mátra-szélen *Pásztó*, a Nyír-erdőség és a Tisza közt volt *Tasvára*. Az erdélyi Almás-völgynél van *Eskülb*, az abádi révnél a *Kemej*-részek a besenyő Tomaj nemzetség birtokaival, ahol Tanosz-abát pogányul élve eltemették. Az alpári homokon volt *Szerfalu*. *Csepel*-sziget kétszáz évvel Szent Imre kora után szép nyaralótelep, ahol a magyar király fényes lakása körül versengve építettek az urak is nemesi kúriákat és lakokat, falvakat (villa), ahol a nemes asszonyok áprilistól októberig nyaraltak, míg férjeik a pilisi erdőkben vadásztak. Megvolt-e ez már Szent István idejében is, nagy kérdés, mert amit Csepelről ír, azt Anonymus III. Béla idejében látta Barbarossa Frigyes császár megvendéglésekor 1189-ben. Budavár fölött Szent Mária *Fehéregyházát* is Árpád sírjánál építhették Szent István korában vagy később. De már Szent Gellért püspök vértanuságakor régi bazilika áll Szent Szabina tiszteletére *Gyógyfaluban*, nem messze Budától. Közel van oda a már akkor meglevő *Sóskút*. Beszprém vár megyéje keleti szélén említi Anonymus a *Pejt* mezőt és délre a Balaton folyónál *Tihanyt*.

Magyarországon nevezetes a *halbőség*, a vadakban, *prémes állatokban* való gazdagság. Anonymus néhány ajándék *tevét* is említi, amelyeket a honfoglalók Oroszországban kaptak volna. *Am*

ez lehet visszakövetkeztetés is abból, hogy III. Béla adott néhány tevét ajándéknak a német császárnak, mint keresztes fővezérnek és kedves vendégének.

A *magyar nép* igen vitéz, nyilazásban felülmúlja a világ minden nemzetét. Vadászatban szintén különbek minden más népnél, mert már az ifjak is csaknem naponkint vadásznak. Hogy mennyire találó Anonymus ezen jellemzése, mutatja az is, hogy Szent Imre herceg a hildesheimi évkönyvek feljegyzése szerint vadászaton vadkan agyaraitól sebesült halálra. Negyedfél századdal később, Nagy Lajos király medvevadászatán csaknem hasonló sorsnak lett az áldozata. Erdőben hadjáraton Anonymus szerint a magyarok nemez sátrakban és kunyhókban, leveles színekben tanyáznak. Ily leveles színről nevezték el állítólag Színhalmot Borsod megyében. A vitéz hősök harcaik és vadászataik mellett szívesen mulatoztak, minden öröndetesebb eseményt áldomással, lakomákkal ünnepeltek. Gondoltak azonban a hagyományos szokások, törvények rendezéséről is. Ruházatukban szeretik a cobolyprémet, ételeikben a sok fűszert.

A *székelyek* Attila hún népéből valók, amely nép a Duna vidékéről 453-ban kiszorítva a gepidektől és keleti gótoktól vissza a Volga vidékére, ott bolgár nevet vett föl s ennek erős törzse volt a székely, s ebből alig ezer embert Árpád a bolgár hadjárat idején, 895-ben hadi-

fogolyként hozott Pannóniába. Anonymus csak a húnoktól való származásukat említi és azt, hogy a magyarok fejedelme is hún származású, t. i. hún-ugor, meg azt, hogy székelyek laktak a Tiszától keletre is, ami tökéletesen helyes állítás a bihari Széköly-száz nevű század várőreire s érvényes lehet már Szent Imre korában.

A Tisza, Igfon erdő (a későbbi Királyhágó, Váradtól keletre), a Szamos és Körösök meg a Maros közt lakott a *kazár* népből Don-vidéken elszakadt és önként a magyarokhoz csatlakozott *kavar* (kabar) törzs, előkelőiben mohamedán hitű, azért egyik fejedelmök, törzsfőnökük Biharvárbán a kereszténység fölvétele előtt Mén Marót. Mén azért, mert a keresztények botránykoztak többnejűségén, több «barátnőjén.» Anonymus átalotta őket feleségeinek nevezni. Nem messze járunk a történeti bizonyosságtól, ha föl vesszük, hogy a kavar nép átnyult a Maroson a Temesvidékre is egészen Orsováig s itt Szent István király idejében Ajtony úr, kinek szintén hét feleségét említi a Szent Gellért legenda, volt a leghatalmasabb, Marosváron lakott, amelyből legyőzője, Csenád ispánról elnevezve lett Csanádvár.

A kazár-kavar nép szomszédja az aldunai *bolgárok* elszlávosodott, keresztény, görög szertartású, ószláv nyelven imádkozó népe. Másik szomszéd nép kelet felé, Erdélyen túl a *besenyő* pogány török nép, mely 1020 után kezdett átköltözni a Száva torkolatától délre, amelynek

bolgár népét Bolgárfehérvár vidékén, Bolgárölő Vaszil (Baziliosz) görög római császár kiirtotta 1019 táján, tehát Szent Imre idejében. A Bolgárfehérvár vagy Belgrád vidékén megtelepedő besenyők gazdagabbjai, mivel új hegyökön még hiányzott az állami élet legelső követelése, a közbiztonság, kincseikkel sokan átköltöztek Szent István országába, ki a 60 besenyőt kifosztó szolgálát felakasztatja.

Szlávok, *tótok* mindenütt vannak az országban: Dunántúl, Csornográdnál a Tisza partján, Erdélyben is Fehérvár = Belgrád, Gradistye stb. számtalan szláv név tanúsága szerint, de elszórtan a zsupánok és erdélyi vajda grádjai, várai körül. A szlávok, *sclavi* = tótok ősi fészke az avar-kor (567—800) óta Sclavonia = Tótország, Zala megyében Sclavonica Rocolian = Tótrokolyán stb.

A Dunántúl 800 óta, hogy Nagy Károly frank király és római császár letörte a pannóniai avarokat, Pannónia frank királyi birtok lett, frank várakkal (*civitas*, *burg*) és *curtis* nevű gazdasági udvarokkal. A Karolingok telepítettek ide Rajna-melléki váraikból és *curtisaikból frank ministerialis szolgálókat*, kik fegyveres és földműves, iparos szolgálatokkal tartoztak a királyi váraknak és uradalmaknak. A Karoling birodalom széteszlása után Pannónia a keleti frank Karolingok uralma alá került, Német Lajos, Arnulf császár volt itt az úr a magyarok bejöveteleig, s már Nagy Károlytól kapott pannóniai uradalmakat a Rába vidékén

a passauai püspök, a délibb részeken a salzburgi érsek, kik *bajor telepeseket* küldtek pannóniai birtokaikra. Német Lajos keleti frank király Privina *nyitrai morva* hercegnek adta hűbérül a Balaton déli vidékén, a Zala torkolata fölött Mosaburgot, Zalavárt, a Pécsig és Pettauig terjedő alsó Pannóniát. Ezen morva uralom a frank ministerialis és bajor lakosság mellett kedvezett a tót sclavusok telepedéseinek, s akkor ment végbe a frank *comes*, graf, *pfalzgraf* (= palotaispán, királyi főtiszt) címek átalakulása zsupánná, nadvorni spanná a frank királyi várak és curtisok és palota élén, végül ezen közvetítéssel nevezte el ezeket a magyar nép *ispánoknak* és *nádorispánnak*, ki a dvornik, tavarnik, pohárnik (bucharius, buch = bükkfából dolgozó, bükkfa hordók, tálak, poharak készítője s borkezelő pintér, pincér, pincernarius) nevű, a magyar világban udvarnok, tárnok, pohárnok nevű szolgáltnak parancsolt, mint a királyi curtisok fő palotaispánja (*comes palatii*).

Ezen néprajzi keretben *a magyar nép főképpen a Dunántúl* foglalt birtokokat a honfoglaláskor (895—900). Mint minden népvándorláskori fejedelem, úgy Árpád örökös magyar fejedelem, nagyúr is rátette kezét az újonnan meghódított ország összes régibb fejedelmi uradalmaira, váraira s ezek falvaira, a bennök lakó munkás és fegyveres ministerialisokra, várőrökre; a többi területeken szabadon foglalhatott minden magyar vitéz magának és családjának ott és annyit, ahol

s amennyit akart. Ezzel fölbomlott a törzsszervezet, a törzsi közös birtoklás; ha nem is egyszerre, de lassan meglazult a viszony a régi törzsfőnökökkel, *gyula és harka* nevű főbírókkal. A harcias fiatalok kisebb-nagyobb önkéntes seregekbe verődtek és messze elkalandoztak, azalatt itthon az öregebbek beszédtek birtokaikról, a nem fejedelmi falvak népeitől a jövedelmeket és ajándékokat. A 40.000 honfoglaló magyar család *Zaláig* vándorolt, Verecke felől Itália irányába, kellőleg biztosítva a hátuk mögé és oldalt eső területeket; aztán Zalától északra, keletre terjeszkedtek visszafelé. Tömegesebb együttmaradásuk, tömeges áttelepedésük és jó bánásmódjuk okozhatta, hogy lassankint az egész Dunántúl, a *Mátraalja*, a Tisza-melléke, *Bihar—Temes*-köze s *Erdély* is magyarrá lett. A morvák, tótok mindjárt összebarátkoztak a honfoglalókkal.

Különösen elősegítette az egybeolvadást, békés együttélést az a közbiztonság, élet- és vagyonbiztonság s a keresztény szellem, a szeretet szelleme, amelyet az első magyar király, Szent István teremtett meg a Duna—Tisza országában.

A király és udvara.

Államalkotó hagyományokat a magyar fejedelmek már a kínai szomszédságban 26 országot hódító őseiktől örökölték. A kínaiak Kr. e. 200-tól kezdve jegyezték a *hingnu* vagy *hunn* népek

hódításait. Krisztus előtt 36-ban *Tsitki* hunn fejedelem a turkesztáni Taskend-vidék ura s a kínaiaktól visszavert keleti hunnoktól szorítva, *hunn-ugor* népével fölvándorolt messze északra, az Uralhegység keleti lejtőjére, a *vogulok* szomszédságába, s itt Kr. e. 36-tól, Kr. u. 457-ig, csaknem félezer évig uralkodott a hunn-ugor fejedelmek hosszú sora a vogullal testvér népen, ennek leányaival összeházasodott a hunn-ugor nép, eltanulta a vogullal legrokonabb nyelvet, míg török nyelvű harcos lovasai messze elkalandoztak a perzsa Szasszanida királyok kultúrországáig. A hunn-ugor néptől délre lakott *a másik hunn* nép Kr. u. 90-től, aztán 370—453 közt átélte európai nagy hódításait, főleg *Attila* idejében, az utolsó húsz év alatt. Mikor ennek fiait viszálykodásuk közben a keleti gótok és gepidek visszaűzték a Volgához, itt a hunn nép *bolgárrá* alakult át s tőlük délre megjelent, letelepedett 210 évre a hunn-ugor nép a Fekete-tenger északkeleti partvidékén (457—670) a Kuban-folyónál. Itt vette föl a magyar nevet 528-ban, mikor *Muagyer* királyfi a bátyját, Gordát, mert keresztény lett a görögök hatása alatt és az arany-ezüst szobrokat összetörte, lázadással megfosztotta az uralomtól s így az ősi vallás megmentőjeként nagy nevet szerzett népe és a szomszédok szemében. A Don-tónél lakott a magyar nép 165 évig a kazár khánnal szövetségben s az utolsó három évben híres magyar fejedelem *Előd* (Lebed, Leved, Eleved),

akiről Lebediának nevezték el azt a dontói országot, ahol a magyarok 670—835 közt éltek. A besenyők betörése, közbeékelődése tovább szorította Előd népét *Etelközbe* (Etel, Atel nagy folyó) a Dnjeszteren túl, az aldunai bolgárok és székelyek szomszédságába. A kazár khán ide is üzent 860 táján és kívánta, hogy a magyarok válasszák egyszer s mindenkorra örökös fejedelmül Elődöt, hogy aztán több fejedelemválasztás ne ossza pártokra a magyarokat. Előd elhárította magától e választást, mert nincs fia s már nem is remélhet, amiből következik, hogy körülbelül 60 éves már. Ajánlja Álmost vagy a fiát, *Árpádot*. Ez valami 30 éves bölcs és vitéz férfiú, ezt kívánják és választják meg a hét magyar törzs főnökei örökös fejedelmüknek. Árpád már 65 éves, mikor a bolgár háborút fiára, Liuntinra bízva s mikor aztán elfoglalja a Duna—Tisza országát. Meghalt valami 77 éves korában, 907-ben. Aztán fia következett a közel 40 éves *Solt* (Zalta, Zulta), majd *Fajsz*, *Taksin* és 972—997 közt ennek fia, *Gyésza* a nagyúr (megasz archon, senior magnus). Ezek a trónörökösök trónralépésükkor 32—55 éves meglett emberek, mint ezt egy kis utánszámítás könnyen igazolja (Erdélyi: Árpád-kor 40—42, 143. l.).

Gyésza, alighogy trónra lép, elküldi tizenkét főemberét husvétkor Quedlinburgba, az ott ünneplő I. Nagy Ottó császárhoz, német királyhoz, a hatalmas öreg úrhoz, ki azon évben meg is halt

(973) s *követei* által följánlotta neki a békés szomszédságot és készségét arra, hogy szívesen látja országában a keresztény, krisztusi hit hirdetőit és megvédelmezi őket.

Gyésza nagyúr azt mondta egyszer, hogy ő elég gazdag arra, hogy a keresztények Istene mellett tovább áldozhasson az ősi magyar istennek is. Az ő áttérése tehát nem igazi krisztusi hit, hanem *politikai számítás*. A magyar kalandozások negyven év óta kudarcba fultak. Azalatt Nagy Ottó hatalmas, egységes Németországot kovácsolt össze a szomszédságban, sőt a szomszéd szlávokat is belekényszerítette a német uralom és telepítések elfogadásába. Gyésza ezt látta meg, s meg akarta előzni azt, hogy a német fegyverrel kényszerítse a magyar népet is hasonló helyzetbe.

Szívesen látta udvarában később *Szent Adalbert* prágai püspököt és pappas-át vagyis gyerekkori idősebb instruktorát, a bencésé lett *Radlát*. Szent Márton szenthegyére pedig befogadta a prágai püspök Rómából hozott s három év múlva Prága mellől menekülő bencéseit *Anasztáz* apáttal. Ezek hatása alatt nevelkedett Gyésza fia, Stefán (Istfán, István) szentéletű krisztushívővé, kereszténnyé, ki igazi clunyi reform-szemlében lelkesedett az egyedül igaz isteni vallásért, mely nem enged meg több istent, hanem csak az egy igazi Istent. Néhány előkelő keresztény lovag, *Hont, Paznán* s egy térítő érsek, *Domonkos* van Istfán körül, mikor atyja 997-ben meghal s a

trónörökös magát gyereknek érzi, bár megnősült s oldalánál van már a császár unokahuga, a bajor herceg leánya *Gizla*, szintén szentéletű hercegnő. A gyerek-trónörökössel szemben az idősebb unokabátya, *Kopány* (Cupan, nem Catapan = Kopány) nyújtja ki kezét a szépséges özvegy fejedelemszónya, *Sarolt* keze és a fejedelmi trón után. *István fejedelem* hadba indul a lázadó rokon ellen s az Esztergom—Győr—Veszprémi római hadúton haladva, megérkezik Szent Márton monostorához. Anasztáz apát körmenettel jön le a Szenthegyről szerzeteseivel a fejedelem üdvözlésére. Ajándékol hozzá Szent Márton zászlaját, a katonapüspökét; följánlja imádságait a győzelemért s tanácsolja, hogy a fejedelem ajánlja magát Szent Márton pártfogásába. István *fogadalmat tesz*: a hadizsákmányt s a lázadók birtokainak tizedeit Szent Márton monostorának, egyházának adja, ha győz. És győzött. És fogadalmát beváltotta, 1001-ben ott volt a Szent Márton-bazilika felszentelésén s kilenc birtokon kívül neki adta mintegy hitbérül az új egyháznak, bazilikának mint menyasszonynak a somogyi ispánság tizedeit. Oly egyszerű, tiszta a helyzet: 998-ban még nincs veszprémi és más püspökség, érsekség, apátság Magyarországon, hogy azoknak szokásos jogát bárminő ajándék a pannonhegyi monostor védőszentjének kitüntetésére a többi nem létező egyházat sérthetné.

Csoda volt a győzelem. Előzetesen éppen nem

volt biztos, nem győz-e a régi magyar vallás és ősi magyar törzsszövetség védője, *Kopány herceg*, a somogyi ispánság ura s a Balatonvidék pogány magyarjainak pártfőnöke, ki mint idősebb unokatestvér jogosultabbnak is vélhette magát Árpád örökségére.

A bizonytalanság akkor is megvan, ha Árpád öröksége az egész Magyarország összes régibb frank, szláv várait, várfalvait, várőr ministerialisait, curtisait s ezek udvarnokfalvait jelenti. Valószínű, hogy már Gyésza fejedelem lovasította a ministerialis fegyvereseket éppúgy mint Madarász Henrik a szász várak ministerialisait a lovas magyarok ellen. Gyésza mindenesetre tudatában volt katonai erejének a pogány magyarok fegyveres ellenállása esetére, máskülönben nem tehetne volna meg quedlinburgi ígéreteit. Ha Gyésza és István csak nemzetségi vagy családi birtokok, néhány falu ura, akkor lehetetlen lett volna az ősi vallási és törzsi intézmények védőiként föllépett, tehát sok magyarnak szilaj elszántságára támaszkodó Kopány, Gyula, Ajtony urakat és erős seregeiket legyőzni. *Árpád után soha egy fejedelem sem szerezhette volna meg a későbbi 45, majd 72 királyi vár területeit*, ha ezek hét-nyolc törzs közt ki lettek volna osztva. Szent István számításaink szerint körülbelül 30—35 várispánságra, ezek ministerialis fegyvereseire, váröveire támaszkodott, bár nem mind mozgósíthatta hirtelen Kopány ellen Veszprémhez.

Szent Istvánnak *nem kellett megalapítania a várispánságokat*, erre nem is lett volna képes. Az ő hatalma, mint atyjáé is csak a már régen, egy század óta Árpád-házi birtokban lévő, de már Nagy Károly frank királytól Kr. u. 800 táján megszervezett *frank comitatusok* kétszázados intézményéből és az Árpád óta hozzájuk hasonított *szláv zsupán-*, ispánságok még régibb intézményéből merítette erejét, amely várispánságok várőrei a magyar honfoglaláskor ugyan megfogytak, de egy száz év alatt — míg a magyarok kalandozással fogyasztották vérüket és számukat — békeséges gazdálkodás mellett itthon megszapordtak, legalább is *megötszöröződtek*. A kamatos kamatszámítást alkalmazzuk. Tény, hogy a Szent László adta 30 zselici, somogyi kanász 150 év alatt tízannyira, 300 házra szaporodott a pannonhalmi apátság birtokában, vagyis 1000 lélek után 15 volt az évi szaporulat. Egész rendes statisztikai számítás (Erdélyi: Egyházi földesúr és szolgálói középkorban, 21. l.).

Hogy mik voltak Szent István uralkodásának elvei, azt láthatjuk azon *politikai tankönyvből*, az Institutio morumból, amelyet fia Imre számára frank királyi minta szerint készíttetett a saját átdolgozásában. Alább az egyházi társadalom, hitélet c. fejezetekben, valamint a világi társadalom, alkotmány, belügyi közigazgatás stb. címeiken külön is lehet szólnunk az első szent magyar király bölcs *kormányzati elveiről*, amelyeket a leg-

modernebb ember is alapelvekül elfogadhat és megcsodálhat.

A modern liberális ember nem helyesli Szent István vallási türelmetlenségét az eretnekekkel szemben, általában a vallási elveit ; de helyeselni kénytelen a király emberies gondolkozását, *humánus* és megbecsülő viselkedését udvari, katonai és polgári főtisztjeivel s a katonáival szemben ; vendégszerető s nagy *kultúrhatást* váró felfogását a nyugati keresztény országokból szórványosan bejövő olasz (italiai, francia, vallon, spanyol) s germán (angol, szász, frank, sváb, bajor) telepésekkel, lovagokkal, iparosokkal, művészekkel, diák-intelligenciával szemben, a legnagyobb bámulattal kell adóznia az első magyar király iránt, ki már a legbölcsebb *alkotmányosságot* vallja a törvényhozásban, mikor elsősorban a legtapasztaltabb és legokosabb, legjobb emberek tanácsát kéri ki, de a fiatalabbak tanácsát is fontosabb ügyekben meghallgatja, az öregebbek elé terjeszti s aztán lelkiismerete szerint dönt ; az *igazságszolgáltatás* elveiben is modern, mert magának csak a fontos ítéleteket, a végső döntést tartja fön, az alsóbbfokú bíraskodást pedig a rendes bíraktól várja a törvények alapján, mindenütt hangoztatva a türelmes ítélkezést, a szenvedélyek, pártoskodás, részrehajlás kizárását.

Ami a *vallási türelmet* illeti ez katolikus erény oly értelemben, hogy mint középkori pápák kifejezték, a zsidókat sem szabad kényszeríteni a

keresztény hit elfogadására, noha kath. püspöki felügyelet alatt állottak, nehogy a keresztény szolgákat hitüktől eltántorítsák. Szent István türelmetlensége az eretnekek ellen szintén erre irányul nehogy a katolikusokat hitökben megrontsák. Szent István nem közömbös az isteni hit dolgában, mert ő tudja, hogy csak az isteni vallás megtartása biztosítja az emberek örök boldogságát; isteni vallás pedig az, amelyet Istentől, Krisztustól tanult a római apostoli katolikus egyház s amelynek hitelességét ezen egyházban Isten csodákkal igazolja. Szent István nem veszi közömbösen, hogy az ő drága magyar népe az igazi isteni hiten van-e vagy nem. Ilyesmiben éppen a szeretet nem lehet közömbös. Más a politikai s társadalmi türelem azok iránt, kiket szépszerrel nem lehet megnyerni az egyedül üdvözítő vallásnak. A szeretet éppen azok iránt nagy, akiket veszélyben látunk. Ezt érezzük Szent István politikai tankönyvéből is s ez a szeretet nem hiányzik fia s utódai neveléséből sem.

Szent István tankönyve és törvényei sokban hitelesen tárják elénk a királyi hatáskört és környezetének befolyását. A *királyi szék betöltése*, mivel a fejedelemség Árpád óta öröklődik s nem választás alá eső, *először attól függ, aki mint a trón birtokosa* halála előtt az összes királyi várak és curtisok birtoklásában örökösének kijelöli elsőszülött vagy másik alkalmasabb fiát, ennek nemlétében az öccsét, vagy nővére fiát vagy férjét.

A király maga elé hivatja birtokainak főtisztjeit s előttük kijelenti végső akaratát s a főtiszttek kötelesek engedelmessé válni és ispánságuk váróreivel az uraság akaratát biztosítani. Sem a gazdatisztteknek, sem a szomszéd magyar birtokosoknak nincs joguk új uraságot, új birtokost választani. Éppen Szent István mondja ki azt a törvényt, hogy *mindenki azzal amije van*, még a királyi adományokkal is, *szabadon rendelkezik* vagyis *teljes dominiuma van* benne, adhatja fiának, lányának, feleségének, rokonainak, egyháznak. *Ezt a dominiumot ő is fenntartja magának az összes királyi javakban*, ezeket tehát senki ne foglalgassa, ezekbe senki bele ne avatkozzék (Sz. Istv. II. 5, 6, 35. tc.) Ha tehát a király teljes dominiummal összes birtokait fiának vagy lányának vagy nőtestvére fiának hagyja örökségül, azzal az ispánságokat, várakat, várőr-vitézeket, *a karhatalmat is* átadta birtokai örökösének, ki a *leggazdagabb birtokos lesz, király lesz* s nem igen akad senki oly hatalmas, hogy tőle a királyi méltóságot elvehesse, *hacsak* valamelyik kir. rokon, királyfi kedvéért, vélt jogáért a kir. főtiszttek, *ispánok föl nem láznak vagy az egész szabad magyar birtokosság* össze nem fog ellene.

A király halála után a királyi főtiszttekből és a legfőbb magyar birtokos urakból, seniorokból meg főpapokból álló *királyi tanács* megállapítja, hogy a trónkövetelők közül az elhunyt király akarata szerint kit illet meg az öröklés.

Harmadik kellék az, hogy az új királyt mint leghatalmasabb egyházzvédőt az *esztergomi érsek* a pápától küldött koronával, mely egyházi kincse a koronázó egyháznak, bazilikának, megkoronázza. Az *olajjal való fölkenés* hasonló a zsidó királyok fölkenéséhez, olajjal való leöntéséhez, mely letörölhetetlen. A koronázáskor fölvetett királyi *ruhák* és *jelvények* hasonlóak a püspöki ruhákhoz, csak süveg helyett korona kerül a király fejére s pásztorbot helyett kereszties sceptrum és kereszties országalma, mint a krisztusi bíraskodás és parancsoló uralkodás jelvényei kerülnek a király jobb- és balkezébe.

A királyi korona nem lehet zárt korona, vagyis nem lehet felső záróíve, mert ez csak a császári koronára illik, a földkerekség világi hatalmának s tekintélyének jelvényére. Szent István koronája, amelyet II. Szilveszter pápától kért és kapott, *csak nyílt korona lehetett,* a fejet csak oldalról, nem felülről is körülvevő pánt, diadém, homlokszalagra erősített 13 zománcozott aranylemezkép, amelyek közül a homlok fölött álló legnagyobb zománckép a trónon ülő Krisztust ábrázolja s fölötte lapos román kereszt díszlik gyöngyökkel s drágakövekkel ékesítve, a homlokkép mellett pedig a fej körül tizenkét apostol zománcképe sorakozik, a homlokabroncs vagy diadém felső s alsó szegélyén és az apostolképek közein szintén gyöngyosorok és drágakövek voltak.

Ezt a pápától a magyar kat. bazilikák és egy-

háziak mindenkori védőjének felékesítésére és felavatására küldött, megszentelt koronát egyik király sem mondhatta a saját tulajdonának, mert ez a koronázó bazilika kincstárához tartozott s e bazilika örkanonokjának, a *fehérvári bazilika felépítése után a fehérvári custos*, örkanonoknak legfelelősebb *őrizetére volt bízva* egészen Vencel—László király Csehországba való visszameneteléig, 1304-ig. A *koronázó palást* sem egyéb, mint a fehérvári Szűz Mária-bazilika kazulája, amelyet Gizla királyné himzett és ajándékozott 1031-ben ezen bazilikának, amint ez is rá van hímezve a Krisztus, Mária, angyalok, szentek, királyok, királyné, Imre herceg képeivel gazdagon díszített kazulára. Gizla királyné és férje, János pápának is ajándékoztak egy másik remek kazulát. A koronázó paláston rajta van *Szent István király, Gizla királyné és Henrik-Imre* trónörökös képe, amely kétségtelenül nem típuskép, aminőt régmeghaltakról készítettek, hanem nagyjában *hű arckép* és viseletkép, mert hiszen a képek himzése közben és utána sokan megnézték a gyönyörű kazulát, látta maga Szent István király is, hogy megdicsérje a kedves királyné művét s a királyné bizonyára törekedett arra, hogy lehetőleg hű legyen a kép és a király fölismerje himzett képében önmagát. A koronázó palást elkészítése évében halt meg Henrik-Imre trónörökös mint 24 éves házas ember. Az ő kis medaillon arcképén azonban édesanyja nem a házas fiát, hanem *a gyermekkorú*

fiát tüntette föl. A himzett Szent István-kép mintájára készült a *pannonhalmi Szent István-szobor*, amely a *szent királynak* kétségtelenül a *leghűbb szobra*. Ehhez képest a *bambergi Szent István-szobor* kétségkívül ennek szentté avatása után készült, tehát nem hű arckép, hanem csak típuskép a kései és távoli szobrász képzelete szerint.

A *trónörökös*t, Henrik-Imrét hét évig szentéletű édesanyja, III. Ottó császár unokahuga, bajor hercegnő, Gizla királyné nevelte nagy buzgalommal, a clunyi bencés reformkornak emelkedett erényes szellemében; aztán hétéves korától hét évig Szent Gellért velencei bencés apát tanította az akkori tudás hetes rendszerében a *teljes műveltségre*: legelső fokon a latin olvasásra, nyelvtanra, a latin énekekre és az ujjakon való számításokra; ezeket aztán egyre magasabb fokon ismételték Cicero, Cato, Lucanus, Vergilius olvasásával és értelmezésével, aztán a szónoklat szabályainak betanulásával s gyakorlásával, valamint a dialektika gondolkodástanával és vitatkozó gyakorlataival, a számtannak, mértani és csillagászati alkalmazásával, kiegészítve a geometriát építészeti, művészeti és földrajzi ismeretekkel, valamint a retorikát világtörténeti tanulással. Ilymódon hét év alatt teljessé vált a fiatal trónörökös korszerű műveltségének kiépítése a *hét szabad művészetben*: ú. m. a grammatika-dialektika-rhetorikában, másrészt a musica-arithmetika-geometria-astronomiában, vagyis a hár-

mas szellemi s a négyes reál szaktudományokban (trivium-quadrivium).

A hétéves tanfolyam vége felé a bölcs királyi apa is elmondta uralkodása elveit, mintául használva a Pippinida frank királyok 742—801 közt szokásos elveit és *politikai tanítását* fiaik számára. A frank minta itt teljesen a magyar viszonyokhoz alakult. Benne a királyi tisztek, vitézek s idegenből jött vendéglakosok keresztényi, emberséges és kulturális megbecsülése, valamint az öregek s fiatalok, az összes országlakosok tanácsával hozott törvények és a türelmes ítélkezés ajánlása mellett, mi öt fejezetet tölt be, más öt fejezetben az egyedüli isteni hit, egyház, főpapság, imádság és kilenc erény szeretetét kívánja a szent király minden uralkodótól, elsősorban a saját szeretett fiától.

A királyi udvarban megforduló clunyi szellemű szerzetesek, szentéletű s nagyműveltségű szerzetesek, apátok, püspökök, érsekek, Szent Sebestyén esztergomi érsek és Domonkos miszszionárius érsek, kiváltképpen pedig Szent Gellért a *Krisztus születése utáni 1000 évre* következett évtizedekben különösen magasra fokozták a krisztusi szeretetet, önmegtagadást s a lélek örök üdvösségének biztosítására kimondott erénygyakorlatokat. De *egyik szerzetes bölcsesége sem engedhette meg* azt a kívánságot vagy tanácsot, hogy egyenesen rábeszélje a magyar trónörököszt örökös szüzességi fogadalom letetésére. A király,

királyné, a magyar nemzet és királyi udvar legjobbjai bizonyára hön óhajtották, hogy magának Szent Istvánnak a derék fia és hasonló unokái erősítsék meg a magyar nemzetet az új krisztusi vallásban, tehát óhajtaniok kellett Szent Imre herceg termékeny házasságát. Később pattant ki a titok, hogy ámbár látszatra megnősült a szent király fia, de már előbb *titokban szüzességi fogadalmat tett*, úgy mint a Boldogságos Szűz Mária s ahogy nagybátyjának, Szent II. Henrik császárnak szent felesége, *Kunigunda császárné is megcselekedte* (Ludwig Donin : *Leben und Thaten des Heiligen*, Graz 1882. II. B. 21—29. l.). A krisztusi vallás legnagyobb ideáljában, Szűz Máriában és a nagybátyja után elnevezett Henrik-Imre szent német rokonában, a császárnéban is megtalálta a magyar trónörökös a közvetlen mintákat Krisztus legtökéletesebb követésére s ő ezt a legtökéletesebb utat választotta, noha a magyar ifjak és férfiak testedző, ügyességfejlesztő mulatóságát, a vadászatot sem vetette meg, sőt ennek esett áldozatul, vadkantól megsebezve.

Az egyházi rend és a szerzetesek.

Bármely kor történetében első tényező a földrajzi szintér s a néprajzi adottságok mint a legtermészetesebb történeti erők matériája, *teste*; e testnek *feje* a király, kire erősen hatnak a közvetlen környezete, a felesége, gyermeke, ennek

nevelője, az udvarába hívott vagy ott élő tanácsapók; ezek közt leginkább jelentik a *lelket*, a legmagasabb szellemi és erkölcsi irányítást a krisztusi-isteni igaz egyház főpapjai; *karjai* pedig az uralkodásnak a királyi főtisztok és katonaság.

Mikor még *nincs érsekség, püspökség* Magyarországon, noha Pilgrim *passaui püspök* 974-ben beküldött papjainak sikereként 5000 előkelő magyarnak megtéréséről tett jelentést VI. Benedek pápának s a *passaui püspök* kérte a maga számára és a *salzburgi érsek* pannonai joghatóságának tagadásával az érseki joghatóságot egész Pannoniában, sőt még Moesiában, tehát Belgrád vidékén is: a valóság az, hogy a pápa a *salzburgi érsek* joghatóságát hangoztatta, erősítette, Gyésza fejedelem tíz év múlva a *passaui püspökség* birtokait pusztítottatta s így Szent Istvánnak atyja halála után *előlről kellett kezdenie a magyar érsekség és tíz püspökség megszervezését*, amire a koronakéréskor, Krisztus születésének 1000-ik évében, kért Asrik vashegyi bencés apát követsége útján apostoli, pápai felhatalmazást, hogy mindkét jog, *egyházi és világi jog szerint* rendezhesse az egyházszervezeti ügyeket.

Előbb csak a *Szent Márton-hegy* római, Csehországból menekült bencés szerzetesei voltak itt megszervezve s 997-ben ezek hódoltak István fejedelemnek, ki mellett ott állott Domonkos misszionárius térítő érsek egyházmegye nélkül.

De már 1001-ben van esztergomi érsek, Szent Sebestyén, volt pannonhegyi bencés, és van veszprémi püspök, ki egyháza, a Szent Mihály főangyalnak szentelt bazilika jogát látja sértve a pannonhegyi, pannonhalmi Szent Márton-bazilikának, szószerint Szent Márton püspöknek ajándékozott somogy-ispánsági, lázadó s legyőzött megyei terméstizedekkel, mint minden időkre szóló jövedelem-elvonással. Az ifjú király uralkodása második évében, 1001 őszén, a pannonhalmi bazilika fölszentelésekor hiteles oklevéllel erősítette meg négy éve tett fogadalmát s tizedajándékát, a veszprémi püspököt jelentős uradalommal, a kortói curtis falvaival kárpótolta minden korra s a pannonhalmi apátságának *Monte Cassino*, Szent Benedek első monostora különös kiváltságait adományozta, vagyis hogy fölötte maga a pápa gyakorolja a püspöki felügyeletet és a pannonhalmi bencések és apátjuk élvezzék mindazt a kiváltságot, amelyet a *chunyi* monostor szerzetesei és apátjai 910 óta élveztek és más legnevezetesebb bencés monostorok, a *római és reichenau* apátok pl. azt, hogy püspöki szandálban miséz-hessenek, s azt is megtehessék a pannonhalmi apátok, ami Magyarországon, hol 1001-ben még alig van egy-két bazilika, különösen szükséges, hogy utazásai közben bárhol magával vihető *kápolna-sátorában* miséz-hessen. Ami csak hetven évvel később kezd szokás lenni, hogy az apát mitra süvegben, pásztorbottal és gyűrűvel miséz-

hessen, ez természetesen nincs benn Szent István 1001. évi pannonhalmi alapítólevelében, amelynek írása tökéletesen megfelel III. Ottó császár kancelláriája 1002-ig szokásos oklevélírásmódjának. Domonkos térítő érsek írta az 1001-i hártya-oklevelet, mert ő ismerte a császári kancellária szokásait, az ott divatos írásmódot s tanuja volt István magyar fejedelem Pannonhalmánál tett fogadalmának is, mikor az ifjú, gyerek, de már nős fejedelem a Kopány herceg lázadó serege ellen a győri-veszprémi római hadúton seregével felvonulva kevés időre megállapodott.

Az első *esztergomi érsek Sebestyén*, volt pannonhalmi bencés, ki jelen volt a pannonhalmi első bazilikaszentelésen s ezt bizonyosan ő végezte. Nemsokára szembaja támadt, úgyhogy nem látott az érsek. A szent király akkor Kalocsa püspökét, ki előbb vashegyi (pécsváradi) apát volt, bízta meg az esztergomi érsekség kormányzásával. Három év múlva a szentéletű Sebestyén érsek szeme meggyógyult és *Asrik kalocsai püspök* az Esztergomban megszokott érseki címmel hazatért püspöki székhelyére. Szent Imre életében, még gyermekkorában *Szent Sebestyén érsek utóda* lett a szintén szentéletű *Anasztáz* pannonhalmi apát, ki mint a magyarok érseke jelen van 1007-ben a német püspökök zsinatán Frankfurtban a Majnánál.

Mikor Szent Imre hétéves volt, 1015 tavasza végén jött az országba *Gerardo* velencei bencés

apát. Ennek atyja velencei patricius, gazdag, vendégszerető. Anyja már leánykorában jótévője az egyházaknak, s mint gazdag patriciusnak a felesége még inkább osztja az alamizsnát. De sokáig nincs gyermeke. Az Isten anyjának pártfogását kéri és nem hiába. Megszületik a várvárt gyermek, ki Szent György (Giorgio) katona vértanu nevét kapja a keresztségben. Ötéves korában nagybeteg lett, lázas. Szülei buzgón imádkoznak drága fiuk életéért és fogadalmat tesznek, hogy ha meggyógyul a gyermek, fölajánlják monostornak Isten szolgálatára. György csodálatosan meggyógyul és *oblatus* lesz Szent György velencei monostorában. Öt évig tanul a *monostor iskolájában*. Közben atyja a Szentföldre zarándokol, ott a mohamedánok megtámadják a zarándokcsapatot és Gerardo patricius, György oblatu atyja elesik, meghal. A gyászoló özvegy esedezik az apátnak, hogy fia, György oblatu a fogadalom letevésekor fölvehesse atyja nevét. Így kapta az ifjú szerzetes a *Gerardo* nevet. A *bolognai iskola* már akkor is híres, bár még csak kétszáz évvel utóbb lesz egyetem, vagyis önkormányzattal kitüntetett egyházi főiskola. A velencei bencés monostor Gerardot elküldi tanulni a már nevezetes főiskolába 1000 táján. Öt évig tanult ott az ifjú szerzetes, aztán magister, mester, tanár címmel s könyvekkel, becses kódexekkel tért vissza monostorába. Otthon csakhamar megválasztották *priornak*, mert nagyon erényes, ki-

válóan alázatos, önmegtagadó és szorgalmas, buzgó szerzetes maradt a nagy tudománya mellett is. Sőt csakhamar Szent György monostor *apátja* lett a kiváló Gerardus prior. Gondos sok szeretettel végezte atyái tisztjét, monostorát az erényes élet magaslatára emelte, mindenképpen rendben tartotta, a clunyi szellem lelkes pártfogója lett szerzetesei közt és könyveket is írt. Aztán elfogta őt a vágy arra, hogy Szent Jeromos példáját kövesse s *fölkeresse azt a Szentföldet*, amelyen az Úr Jézus született, élt, tanított, csodákat tett, meghalt, föltámadt; ahol annyi szent zarándok fejezte be földi életét, ahol édesatyja is el van temetve, ahol sok buzgó szerzetes kereste a Krisztus-követő szentélet betetőzését. Csodás vonzódást érzett ezen útra. Előtte a Szentföld volt az ismert és kimondott cél, de az isteni Gondviselés más nagy cél felé vonzotta őt ellenállhatlanul. Átadta tehát monostora vezetését a priornak és magasabb főpapi engedéllyel elindult a szentföldi zarándokútra hajón. Velencében a lagunákon gyakran jelentek meg *zárai hajók*. Ezek egyikére szállt, hogy Zárából majd tovább zarándokoljon szerzeteshez illően, gyalog Konstantinápoly felé.

Nagyböjti idő van, tavaszi heves szelek fujnak az Adriai-tengeren. Oly erős az útjukkal szembe zúgó hideg balkáni havasi szél, *a bóra*, a régi görögök boreása, hogy *a hajó kénytelen egy szigetnél kikötni, közel Szent Márton monostorához*. Gerardus is kiszáll a hajóról s ime eléje

jön a szigeti monostor apátja, *Rasina*, bolognai iskolatársa, kedves barátja. Mint helybeli szigeti apát máskülönb is gyakorolta Szent Benedek Regulájának azt a nevezetes törvényét, hogy a vendéget Krisztusként kell fogadni. Ezen erényt éppen Cluny monostora gyakorolta legbuzgóbban s példáját követték akkor az összes bencés monostorok. Szent Márton szigeti apátja tehát annál inkább, mert Gerardus apát is a szerencsétlen utasok közt volt, nagy örömmel fogadta a hajó utasait és vigasztalta őket, *föjlajánlva nekik monostora vendégszeretetét a nagybőjti időre*, míg a heves szelek elmúlnak és tovább hajózhatnak.

Valamint Jónás prófétát az Úr heves viharral és tengeri veszedelemmel irányította Ninive megtérítésére, úgy járt most Gerardus apát is. A hosszas kénytelen várakozás idején sokat beszélgetett *Rasina* apátúrral. *S ez a szentföldi út helyett Magyarországra irányította figyelmét.* Beszélt arról, hogy ott most szentéletű, apostoli buzgalmú, bölcs fiatal király uralkodik, ki hívja és szívesen látja a derék szerzeteseket és papokat, hogy térítsék Krisztus hitére az ő szilaj, de sok nemességet hordozó népét. Nagyon ajánlotta *Rasina*, hogy Istennek bizonyára kedvesebb lesz Gerardus szentföldi útjánál a magyar apostoli térítő út, mert ebből több dicsőség fog háramlani Isten szent nevére s ez a kitünő vitéz nép mint keresztény hatalmas őre lesz a római keresztény kultúrának.

Gerardusnak megtetszett a gondolat. Mihelyt tovább indulhatott a megrekedt hajó, föl szálltak az utasok és Gerardust Rasina apát elkísérte *Záraig*. Ott aztán egy szamarast fogadnak, ki szamarára ültetve Gerardus apátot, elkalauzolja Engatba, onnan pedig egy másik kalauz elvezeti *Pécsre*, az őskeresztény öt bazilika városába, amelyet Privina mosaburgi (zalavári) morva herceg, mint Alsó-Pannónia hűbéres ura 855 táján szintén fölkeresett templomépítő buzgalmával s ahol akkor a salzburgi bencés érsek bazilikát szentelt. Az őskeresztény sírkápolnájáról is híres Mecsek-alji várost István magyar király püspöki székhellyé tette. Oda érkezett meg Gerardus velencei apát. Anjoukori remekíró átdolgozta élettörténetét, mely a legmegkapóbb közvetlenséggel beszéli el a szent apát és magyar térítő vértanuinak sok nevezetes cselekedetét. E későn átdolgozott életrajz *Mórt* nevezi pécsi püspöknek, s *Anasztázt* pécsváradi apátnak, mikor Gerardus Pécsen először megjelent. Mintha a kései átdolgozó itt az 1036-ban Pannonhalmáról kinevezett Mór pécsi püspökre és az 1001-i pannonhalmi alapítólevélben említett Anasztáz pannonhalmi apátra gondolna s ezek nevével, költői szabadsággal jelezné az 1015 tavaszán élő pécsi püspököt és a vashegyi bencés monostor apátját, ki Asrik utóda volt s alighanem azonos azzal a *Szent Bonifáccal*, akit Szent István nagyobb pécsváradi, helyesebben vashegyi legendája vértanuként ma-

gasztal, mert bár nem halt bele sebeibe, de azért vértanúságot szenvedett a hittértés közben, s vértanúságát nem veszítette el azzal, hogy vérző sebeiből kigyógyult. A Kálmán király korában készült Szent István-legendák, a nagy és a Hartvik-féle még nem Várad vagy Pécsvárad apátságáról szól, hanem a Mons Ferreus = *Vashegy* vagy *Vasashegy* monostoráról; a Pray kódex pedig 1038-ban Szent Benedek egyházának fölszentelését említi. A monostorok mint várak, váradok valóban nem a tértítés korába illők, hanem legjobban a tatárjárás korában keletkeznek. E későbbi időbe illik a Pécs-Várad név is, mely Várad alakban van említve Szent Gellért legendájában. Ma csak Szent Gellértet emlegetünk. Az eredeti név, mint láttuk, *Gerardus* vagy olaszosan Gerardo = Gyerardo, Dzserardo. A korabeli magyarok ezt a nevet *Gyerárd*, Gyerárd alakban vették át, amelyből kifejlődött századok múlva a Gyirárd, Gyirád, Gyirót, de a Girárd, Grárd, Gród, Grót alak is, másrészt a Gerard-ból Gerérd, Gelérd, *Gellért* alak is lett.

Ez a Gyerárd, vagy szokott nevéen Gellért apát mint zarándok, kinek élettörténete kitünően megvilágítja összefüggő előadásban Szent Imre korát, megérkezvén Pécsre, ennek püspökét keresi föl elsősorban s előadja szent szándékát, hogy a Szentföldre akar menni. A püspök és a vashegyi apát lebeszéli szándékáról s a püspök magánál tartja vendégül május 3-tól június 29-ig, vagyis

a Szentkereszt feltalálásától Szent Péter és Pál ünnepéig. Ez utóbbi ünnepen Gellért olasz apát vállalta a *szentbeszédet*, természetesen latinul vagy olaszul, amit valamelyik pécsi pap tolmácsolt, vagy a *vashegyi apát*, mert ez is, mint a pannonhalmi első tizenkét bencés, úgy a lengyel Meseritz famonostorból Asrik apáttal Vashegyre érkezettek is — amazok 996-ban, ezek 998-ban — Prágából menekültek el Szent Adalbert prágai püspök menekülése után, aki őket legnagyobb-részt *Rómából* telepítette át a *Szent Elek és Bonifác monostorból* Prága mellé Brewno-ba (brewo = fa) egy erdőbe s famonostorba. A pogány és érzékies cseh herceg hívei elől kellett menekülniök. *Bonifác*, a szentéletű vashegyi apát, ki 1015 tavaszán találkozott először a velencei Gellérrtel, nagyon könnyen származhatott a római Szent Bonifác monostorból, tehát jól tolmácsolhatta az olasz szentbeszédet magyarul, hiszen olasz volt, de már 17 éve tartózkodott Magyarországon és hithirdető volt, misszionárius a pogány magyarok közt, amikor sebet kapott. Egyébiránt lehetséges, hogy vértanusága, megsebesülése az 1046. évi pogány Vatha-lázadáskor történt, de hithirdető működése kétségtelenül már 998-ban megkez dődött.

Pécsről Gellért apáturat *elvitte a vashegyi apát a saját monostorába*, nem messzé a Mecsek-hegy kies oldalára, ahol az olasz vendég megint nagy ünnepi beszédet mondott július 11-én Szent Benedek ereklyéinek átvitele ünnepén.

A Nagyboldogasszony ünnepét augusztus 15-én nagy fényel ülték meg már 1015-ben *Fehérvárott* (civitas Alba). Istfán király itt a legremekebb márvány-*bazilikát* építtette román stílusban görög és olasz mesterekkel, s fölszereltette drágaköves és arany kereszttekkel, ereklyetartókkal, kárpitokkal és minden ékességgel, hogy ez a bazilika legyen neki és családjának *temetkezőhelye*. Abban a korban az volt a törvény, hogy a nagyobb egyházak a védőszentjük pártfogásáért adott sok birtokból kötelesek a diákok, vagyis kispapok (clerici) és papok minden egyházi rendjét monostori közös életbe összegyűjteni és eltartani, hogy mennél szebb legyen a kórusi ének, zsolozsmázás vagy zsoltározás és a nagymise szertartása, kivált főünnepeken, fényes segédlettel, sok pappal és kispappal, gyertyákkal, tömjénfüsttel, szép egyházi ruhákkal. Az illető egyház vagyonára felügyelt a kánonok szerint, vagyis egyházi szabályok szerint közösen együttélő egyháziak, *kanonokok* előjárója, prépostja, ezt pedig ellenőrizte volna a veszprémi püspök, de Fehérvárott a szent király az ő temetkező egyházának kanonokjait kivételesen a saját udvari főpapjának, az esztergomi érseknek felügyelete alá helyezte, s így tett a királyi család később is a saját nagyobb egyházaival, néhány bencés apátsággal és kanonoki egyházzal.

A fehérvári szép királyi bazilika védőszentjének nagy ünnepére, mint a későbbi búcsúkra

megjelent a szent királyi család az esztergomi székhely palotájából és várából, a rendes lakóhelyről, hogy megünnepelje a különösen tisztelt Szűz Máriát mennybevitele emléknapján. Összegyűltek akkor az ünnepre, a királyi család és az egész ország ünnepére a püspökök, a honfoglaló családok gazdag fejei a seniorok (ahogy az olaszok, spanyolok, frankok is nevezték a maguk nagyurait Mon Signore, Sennor, Segnieur alakban), a királyi udvar, várak és curtis-udvarhelyek ispánjai és sok nép közelről-távolról. A bencés apátok is elmentek oda, amennyire lehetett, ámbár a püspökök és apátok máskülönben a saját bazilikájukban szoktak nagy ünnepeken fényes istentiszteletet tartani. Megjelent tehát a fehérvári nagy ünnepre a vashegyi apát annál inkább, mert ő most igen értékes vendéget akart bemutatni Istfán királynak. Az akkor mintegy 36 éves, legszebb korában élő bölcs, erélyes és mély jószággal teljes király éles szeme rögtön észrevette a nagy tömeg közepette megjelent külföldi főpapot, feltűnt neki ez az értelmes és szent lelkületet sugárzó arc s mielőtt a szertartások megkezdődtek, magához hívatta és hosszasan elbeszélgetett vele tolmáccsal, a vashegyi apát közvetítésével, ámbár Istfán király is, mint életrajza említi, a saját kora egyházas latin tudományát, a grammatikát stb. megtanulta, tehát egy kissé latinul is beszélhetett a velencei Gellért apát úrral. Gellért rendkívüli hatást tehetett a királyra, mert — ha nem az Anjou-

kori remekíró képzelte így — *a nagy országos ünnep szentbeszédét* a velencei vendég-apáttal mondatta el. Konrád fehérvári prépost — neve német — vállalkozott az olasz vagy latin beszéd tolmácsolására a bazilika szentélye szélén levő ambóról, vagyis két szószék egyikéről, míg a másik szószékről a tüzes, lánglelkű olasz apátúr szónokolt s közben-közben megpihent. A hatás igen nagy volt. Gellért apátúr az ünnep után hajóra akart ülni, hogy a *Dunán lehajózzon Konstantinápolyba*. Lehet, hogy ezt is csak a 350 évvel későbbi átdolgozó gondolta így vagy Szent Gellért tervezte, nem ismerve a Dunán való hajózás veszedelmeit a Vaskapu szikláinál, mert tudjuk, hogy Barbarossa Frigyes német-római császár keresztes hadának hajóit Belgrádon alul Barancsnál III. Bélának ajándékozta, úgy hallván, hogy alább a Dunát sziklák közt a föld nyeli el. Volt ebben sok igazság.

István király megcsodálta Gellért apátúr nagyszerű ünnepi beszédét, a lángolón tüzes, lelkes, meggyőződéstől izzó szónoki mozdulatokat és hanghordozást és *visszatartotta* Gellértet, nem eresztette el a Szentföldre, hanem olasz útítársait titkon elbocsátotta, Gellért apáturat pedig őriztette és fia mesterévé tette. Körülbelül hét évig tartott az udvari iskola vezetése, Szent Imre kis *trónörökös nevelése*. Mikor a hét szabad tudomány hétéves tanfolyama véget ért s a királyfi már túl volt a nagykorúsításon — Salamont később

tízéves, Kálmán fiát és további utódait tizenötéves korukban ismerték el nagykorúaknak, mint ahogy Szent László és Kálmán törvénye ugyanezen évektől számította a gyermekek felelősségét apjuk vétkéért — Gellért apátúr visszavonulhatott, mint régen Szent Jeromos egyházatya és nagy író, a rengeteg erdőség magányába, a *bakonybéli remeteségbe*, ahol Szent Günther, mint mondták, a király rokona, tehát a bajor hercegi sógorságból való bencés remete, a bakonybéli apátságot kezdte akkor remeteség módjára megalapítani. Itt töltött el Gellért megint hét évet a maga építette cellában, könyvet is írva vagy — mint a kései életrajzíró mondja — diktálva, ami írni tudó lakótársat jelent oly remeteségben, ahova bemenekült egy farkastól üldözött szarvasünő a borjával Szent Gellért lábához. Sőt befogadja a szent remete a megsebzett farkast is, hogy teljes legyen a csoda, amikor a szarvasborjú, mely egyszer feldöntötte Gellért tintáját, együtt legelészett a húsevő farkassal.

Gellért remeteségének nyolcadik esztendejében, 1030-ban ment végbe a hétfeleséges, aztán Viddinben görög módra megkeresztelt *Ajtony* úrnak, a kazar-kavar déli vidék külön fejedelemségre törekvő törzsfőnökének a legyőzése. Ajtonynak *kazar-kavar* (kabaroi, mint ahogy az avarok neve a görög íróknál abaroi) eredetét már előbb abból következtettük, hogy a Tiszától keletre eső északibb vidék népe Bihar-vár körül Anonymus

szerint kazar s e nép első fejedelmének, Mén Marótnak szintén «több barátnöje», vagyis mohamedán felesége volt, mint ahogyan a szomszédos délibb vidéken, a bihari területnek folytatásán Ajtonynak hét feleségét említi Szent Gellért legendája.

Ajtony *Marosváron* lakott. Sok a ménese, gulyája, uradalma. Megvámolja István király sóját a Maroson, mikor az erdélyi sóbányákból sóhajókon leúsztatják a Tiszára. A görög császár támogatására számít s ebben bizakodik el. Görög szerzetesek számára megalapította *Szent Iván monostorát* Marosváron. Itt udvari főtisztje: *Csenád* (későbbi hangzóilleszkedéssel e névből lesz Anonymusnál 1200 körül Sunad, vagyis Csonád, még később Csanád, s 1342-ben temeti I. Károly királyt Telegdi Csanadin esztergomi híres érsek, ennek mintájára nevezi a Szent Gellért legenda írója Ajtony főtisztjét is Csanadinnak). Ajtony meg akarja ölni Csenádot, ki István királyhoz menekül, keresztény lesz és föltárja Ajtony ellenséges terveit. István elhatározza Ajtony ellen a háborút és *fővezérévé* teszi Csenádot. Ennek serege átkel a Tiszán, a mai Kikinda, vagyis Kökénd mellett folyó Kökény-ér berkeibe, Szőregbe és Kanizsába vonul vissza az első elvesztett ütközet után, Csenád vezér pedig egy hegyen üt sátort, s fogadalmat tesz *Szent György* katonának, hogy azon a helyen monostort épít az ő tiszteletére, ha megsegíti Ajtony ellen, ki a nagy-

őszi mezőn táboroz. S íme álmában *oroszlánt* lát és ez megszólal s rögtöni támadást sürget azon éjszaka. Csenád hada *Kyrie-elejszon* litániát énekelve megrohanja Ajtony seregét és szétveri. Az elesett keresztényeket a marosvári *görög szerzetesek cintermében* (coemeterium = fekvőhely, temető, a bazilika körüli udvaron bekerített szentelt föld) temetik el. *Ajtony fejét* Csenád elküldi István királyhoz, ki az érdemet magának tulajdonító követet, Gyula vitézt nagyon megdicséri. De Csenád felmutatja Ajtony kivágott *nyelvét* s ezzel igazolja a saját érdemét, Gyulát pedig leleplezi. Csenád kapja meg Ajtony fő várát, Marosvárt és *ispánságát*, amelyet aztán róla neveztek el. Fölépíti a fogadalommal ígért monostort ott, ahol az oroszlánról álmodott s elnevezte *Oroszlámosnak*. Oda telepítette át a marosvári görög szerzeteseket.

Mert Csenád ispán várában várták az István királytól kinevezett első püspököt s az ő papjainak kellett a marosvári monostor. Az *az első püspök* Szent Gellért volt, kit a szent király előhívott bakonybéli remeteségéből és melléje rendelt *tizenkét bencést*, négyet Pannonhalmáról, s kettőt-kettőt Zobor, Bakonybél, Zalavár és Vashegy monostorából. Hét a tizenkét szerzetes közül jól tudott magyarul prédikálni, de a többi is tanult volt. A prédikálók lettek a csenádi püspöki *egyházmegye első esperesei*, s a többivel együtt *kanonokjai*, kik Szent Iván monostorában

laktak és oda vettek föl magyar ifjakat, kiket szüleik fölajánlottak és a bakonybéli Valter bencés tanított latin grammatikára és énekre meg ujjak segítségével fejszámolásra, naptárszámításra is.

A bencéseket Csenád ispán szekere legelőször Oroszlámosra szállította, ahol éppen nagy *áldomás* volt, az új monostor fölavatására. Ott találkozott a püspök a szent király küldte munkatársaival, aztán hazament velük Marosvárra, egyelőre a Szent Iván-monostorba, míg fölépül számukra a kanonoki monostor Szent György tiszteletére az ispáni és püspöki székhelyen Szent György bazilikája mellett.

Megkezdődik a krisztusi ige hirdetése, a *tértítés, keresztelés*. A sok nép ott áll a Szent Iván-monostor cintermében az ajtóhoz iparkodva s megrakodva élelemmel. A keresztelőknek szüntelen van dolguk, míg a püspök folyton prédikál a krisztusi tanításról, az egyedül üdvözítő isteni vallásról. A megtért urak, ispánok pedig *bazilikákat építtetnek* a várakban és falvakban s hozzák fiaikat, hogy avassák őket hajnyírással *klerikusokká, vagyis diákokká*. Ezek is *kanonokok* lesznek, vagyis kánonok szerint közös életet élnek a monostorban a püspök körül, megtanulják a diáki tudományt Valter iskolájában. Fölépül számukra *Szent György monostora*. Ők a püspök kedvencei, mert bennszülöttek s legalkalmasabbak a magyarok lelki megnyerésére. Szent Iván ünnepén, a marosvári régibb monostor védőszentjének ünnepnap-

ján, június 24-én *száz gazdag magyar és kavar úr* is megjelenik a püspöknél és *szentelt helyet kér bazilika egyházak építésére*. A püspök megvendégeli őket, azok meg lovakat, marhákat, juhokat, szőnyegeket (!), az asszonyok aranygyűrűket, gyöngyöket adnak *alamizsnául*. A püspök szabadkozik, de ők szaván fogják a püspököt, mert tanításából kiéreztek, hogy Istennek tetsző dolgot cselekesznek alamizsnájukkal.

A hét bencés a püspök előtt jár mindenütt a püspöki megyében, prédikál, keresztel. A püspök fölszenteli a cintermeket és egyházhelyeket. Nagy gondja van az iskolásokra, szerzetesekre, vendégekre, minden hívére, kik buzgón adják ajándékaikat, oblatióikat az oltárookra, misékre. Miután *a harminc első iskolás diák* vizsgát állott ki a latin nyelvből, irodalomból és énekből, a püspök *pappá szentelte* őket. A Dunántúlra is küldött követeket, hogy kész diákokat hívjanak, akiket pappá szentelve egyházrektorokká tett a paróchiákon. Az iskola is bővült, Valter mester már maga nem győzte a latin és ének tanítását, azért Fehérvárról hivatott el a püspök Mór szerzetes által, a király támogatását is kérve, egy Henrik nevű *német vicemagistert*, ki könyveivel megérkezve átveszi a *lectorságot*, vagyis a latin nyelv és irodalom tanítását, Valter magister pedig az *énektanítást* folytatja.

Szent István király gazdagon megajándékozta a marosvári vagy csenádi püspök székhelyét,

Szent György monostorát és egyházát. Itt is, mint Fehérvárott, Győrött, Esztergomban, Vácott és Biharban, *Szűz Mária* egyházaiban oltárt emelt Isten anyjának. A csenádi püspök, Szent Gellért különös nagy tisztelettel volt eltelve a Szűzanya iránt. Oltára előtt ezüst tömjénezőt állított föl és szolgálatára két idős embert rendelt. Minden szombatot úgy ünnepelt, mint Nagyboldogasszony napját, sőt más napokon is kétszer vezetett Szűz Mária oltárához körmenetet. Aki az Irgalom Anyja nevében kért tőle bocsánatot, ezt a legnagyobb bűnöstől sem tagadta meg, hanem könnyezve, szinte ő maga kért bocsánatot. Krisztus Anyja nevét a magyarok, kivált Szent Gellért püspök hívei tiszteletből nem mondják ki, csak Asszonynak, vagyis Úrnőnek nevezik, s e név hallatára térdet hajtanak, földre szegzett szemmel meghajolnak. Azért Pannoniát a szent király a Boldogasszony családjának mondta. «Minő szerencsés gondosság volt e szent férfiaktól, hogy életük folyását a Tengerek-csillaga szerint irányították!», így kiált föl Szent Gellért legendájának írója. — A szent püspöknek nagy gondja volt az *istentiszteletre*, még abban is, hogy nyáron a misebort jégbehűtéssel óvta a romlástól. Útjaiban *nem lóra ült, hanem szekérre*, és a maga írta könyveket javítgatta. *Szőrruhával* küzdött a test kényeztetése ellen. Alázatos volt és egyszerű, hirtelen *haragját* könnyek közt bánta meg s még az ostromozásra ítélt bűnöst is ipar-

kodott megengesztelni. Időnként *remeteségbe* vonult vissza lelki gyakorlatra. A királynál közbenjárt híveiért. A királyhoz való egyik utazása alkalmával kanász faluban szállt meg s egyszerre éjfél tájban ritmikus bűgást hall, aztán éneket, mely magasra emelkedett. Egy szolgáló kézimalmot hajtott s énekkel kísérte. Tetszett neki a magyar dallam, *a magyarok szimfóniája*, különösen pedig a jókedvvel végzett szolgálai munka. Annyira megkapta figyelmét, hogy nem tudott tőle olvasni a fekvőhelyén. Valter mester volt a püspök útitársa s ő magyarázta meg az olasz püspöknek, hogy mi az a szokatlan hang. S a püspök könnyekig meghatódva boldognak mondta a szolgát, hogy oly szívesen végzi munkáját, s gazdagon megajándékozta.

Igy találjuk a lelegelevenebben megírva az első magyar térítőket, hittenjesztő szentek működését, erényeit, a püspökségek, iskolák, plébániák első keresztény megszervezését Szent István és Szent Imre korában. Az angyalok királynéján, a Nagyboldogasszonyon kívül, akinek négy püspöki bazilika volt szentelve, (Esztergom, Győr, Vác, Bihar) leginkább tisztelték az első magyar keresztények *Szent Mihály* főangyalt, az egyház harcos védelmezőjét, kinek a veszprémi és erdélyi püspöki székesegyházat ajánlotta föl a szent király, továbbá *Szent György* katonát tisztelte védőjéül a csenádi püspöki egyház, *Szent Péter* apostolt a pécsi, *Szent Pált*

a kalocsai és *Szent János* apostolt, mint olajba főzött vértanút az egri székesegyház. Szent Imre atya összesen tíz püspökséget alapított, bár tizenkettőt tervezett az apostolok szent száma szerint. Győr, Esztergom, Vác, Kalocsa, Pécs a *Dunához* közel voltak *központjai egy-egy püspöki egyházmegyének*; Veszprém a *Balaton* közelében, Eger a felső *Tisza* völgye fölött, Bihar, Csanád, Gyulafehérvár a *Körös*, *Maros folyónál* fogta össze a kultúra és hit terjesztésének szárait a legjobban lakható magasabb vízpartokon.

A *bencés monostorok hegyeken* épültek, mint a Pannonhegyen, Zoboron, Vasashegyen; de támadtak nagy *erdőség közepén*, mint Bakonybél, mocsaras *folyó szigetén*, mint Zalavár. Ehhez hasonló a tatai monostor is nagy *tó partján*. A monostorok védőszentjei közt ott találjuk első-sorban a *katonákat*: Szent Mártont a pannonhalmi, Szent Mórícot a bakonybéli, Szent Hadriánt a zalavári monostori bazilika patrónusaként.

Egyházi vagyon és kormányzat.

A birtok Szent Imre korában kétféle: *magánbirtok* és *egyházi birtok*. A nyugati külföldön már igen sok a hűbértbirtok, de Magyarországon Szent István törvénye ilyet nem ismer, törzsbirtokról s állami birtokról sem tud. Mert az ő törvénye (II. 5., 6., 35.) úgy szól, hogy

mindenki azzal a vagyonnal, ami a kezén van, *szabadon rendelkezik*, vagyis latinul, a római jog szava szerint, mindenkinek a kezén levő birtokon *teljes dominiuma van*, még abban is, amit a király adományozott. Ugyanilyen teljes dominiuma, szabad rendelkező joga van *a királynak is* az összes királyi várak, curtisok = udvarhelyek, földek, erdők dolgában s ezekbe senki ne avatkozzék, vagyis többé a király területeiből szabadon, önkényesen foglalatni nem szabad, ahogy megtették eddig a honfoglaló magyarok a kalandozások egy évszázada alatt az uratlannak vélt területeken. Mindenki, a király is, szabadon adhatja birtokait fiának, lányának, feleségének, rokonainak, egyháznak. Csupán *az ispánok és a püspökök* nem rendelkeznek az ő hivatalukhoz tartozó birtokokkal, mert az ispánok a király várait és curtisait, a püspökök pedig az Isten háza, az egyház (id-ház = szent ház, mint id-nap, idnep, ünnep = szent nap) birtokait kormányozzák. Az *ispánok* a rájuk bízott királyi vár falvaiból és jövedelmeiből $\frac{1}{3}$ részt kapnak, míg hivatalban vannak, a *püspökök* pedig a bazilikájának s e bazilika védőszentjének adott birtokok és tizedek jövedelméből körülbelül $\frac{1}{4}$ részt fordíthat a saját és rokonai hasznára, a többit a bazilika díszítésére és világítására, másrészt a bazilika papjainak és diákjainak, vagyis kanonokjainak közös asztalára s ellátására, harmadik részben a szegényeknek alamizsnául tartozik adni, meg a hospitalenak, ispotálynak, a

zarándokok és szegény utasok megszálló, vendéglő és betegápoló házának.

Szent István a királyi birtokait atyjától, Gyészától, ez Taksonytól, ez Solttól, ez Árpádtól örökölte, *Árpád* pedig a Duna—Tisza vidék régibb fejedelmeitől, a frank királyok pannoniai várainak és curtisainak főtisztjeitől, katonáitól, hűbéreseitől, püspökeiktől s az ország tót-szláv zsupánjaitól, vojvodjaitól, törzsfőnökeiktől vette el fegyverrel a népvándorláskori hódító fejedelmek szokása szerint. *A honfoglaló magyar vitézek* pedig nem törzsüknek vagy nemzetségüknek foglaltak közös birtokot, hanem a saját fiaik számára foglaltak ott és annyit, amennyit akartak, főleg a gazdag, legműveltebb Pannonia délnyugati részén, aztán egy század alatt visszafelé is, kelet és észak felé, mígnem *Szent István* kimondotta a római jog hatása alatt a szabadon rendelkező és mástól meg nem támadható dominium-jogot. Az ispánságok öröklését s a királyi adományok visszaháramlását a királyi fiskusra, vagyis a hűbérjognak a nyugati német, frank, olasz államokban divatozó birtokrendjét Szent István nem fogadta el, megmaradt a római jognak természetesebb, eredetibb s az atyai szívhez közelebb eső álláspontján.

A természetes jog ez: az első foglalónak teljes tulajdonjoga van; s amit ő föltétel nélkül ad valakinek, ezt az adományos teljes tulajdonjoggal adhatja tovább; de amit valaki *föltételezen*

ad, azt a föltételek nem teljesítése esetén visszaveheti az adományozó. Ilyen a *hűbér*, feudum, a katonai hűség díja földekben, zsold helyett. Ha megszakad a katonai szolgálat, mert nincs a családban férfikatona vagy ez hűtlenséget követett el, akkor a feudum visszaszáll az adományozó hűbérúrra.

Az *egyházi birtokot* a bazilika védőszentje kapta a király magánbirtokából. Állami birtok akkor még nincs. Az adományozó nem tűz ki feltételeket, hanem a szentnek hathatós pártfogásában teljesen megbízva, föltétlenül átadja neki a birtokokat, mégpedig az égi pártfogó iránt nagy bőkezűséggel. Az égi pártfogó nem jön le gazdálkodni és pereskedni, hanem mint a távollakó nagyurak szokták, gazdatiszteket, ellenőröket és ügyészeket hatalmaz föl, hogy az ő érdekeit képviseljék. Szent István törvénye kimondja (1., 2.), hogy az Isten házának vagyona szent és sérthetetlen, érinthetlenebb, mint a királyi vagyon. Isten háza vagyonának kormányzója vagy felügyelője a megyés püspök, kit a király megvédelmez és ispánjaival, tisztszeivel, katonáival támogat szent hivatásukban. A szent király legbelsőbb udvari tanácsosát is elcsapja, ha az Isten házának vagyona ellen merne szólni, amelyre nézve átvette Szent István törvénye a 847. évi frank mainzi zsinat két nagy határozatát.

A püspök helyettese a papok, diákok, hívek egyházi pereiben egy kir. vármegye területére

kiterjedő hatáskörrel az *esperest* (archipresbiter vagy archidiaconus), nyugati szláv katolikus elnevezéssel *jesprist*. Magyarországon később főesperesnek nevezték el, aki rendszeren a püspök kanonokjai közt lakik s onnan járja be megyéjét, hogy ellenőrizzen, fegyelmezzon, bíraskodjon. Az egyházi vagyon pereit nagyobb hatás okáért a püspök képviselte a király bíraskodása előtt, de egyébiránt *egyházi jövedelem, egyházi személy minden pere*, ki ellen csak kifogástalan tanukat szabad meghallgatni, valamint másrészt *a vallással, szentségekkel összefüggő perek*, a vérontások, eljegyzés és házasság felbontása, hitbér és hozomány, babonaságok, rontás, jóslás, zsidók és keresztény szolgálók viszonya, *hogy a lelki üdvösséget ne veszélyeztessék*, mind a püspök és vikáriusa vagy az esperesek bírói s felügyeleti hatáskörébe tartoztak. Hogy a *rabszolga*, hadifogoly, piacon vásárolt adós vagy nagy bűnös és ivadéka *is ember*, ezt főképpen az egyházi bíraskodás érezte a világi urakkal, mert a rabszolga megölése esetén a világi törvény csak pénzbeli kárpótlásról szólt volna, de Szent István az egyházi penitenciát is törvényébe iktatta.

A *kanonok* monostorban közös életet él a többi kanonokkal, papokkal és diákokkal, közös asztalnál kap ellátást, abban különbözik a szintén monostori közös életet élő *szerzetestől* — ki Szent Imre korában mind Szent Benedek Reguláját követi, tehát bencés, mert férfi- és nőszerzetesek

monostoraikban fogadalommal helybenmaradásra lekötve mind tartoznak tudni Szent Benedek szabályait — kanonok és szerzetes, mikor nagyjában az előbbi is Szent Ágoston és Szent Benedek szabályaiból összeállított életrendet követ, abban különbözik egymástól, hogy a kanonok, bár szegény, de gyűjthet némi vagyont s erről végrendeletet adhat, amit a szerzetes nem tehet meg. Máskülönb a kanonoki élet, iskola, oblatius intézmény, istentisztelet, kórusi zsolozsmázás, közös asztal, claustrum, mint klauzurás zárt folyosó, hol megszabott időben sétálva társalognak, kódexmásolás stb. éppúgy megvan, mint a szerzeteseknél.

A *bencés monostorok* apátjaikkal a megyés püspök felügyelete alá tartoznak, kivéve a pannonhalmi apátságot, mely eredetében megelőzött minden magyar püspökséget és érsekséget s így egész természetes, hogy a legelső szóra megkapta Szent Benedek első monostorának, Monte Cassinónak s a clunyi reform-kor anyamonostorának «nullius» kiváltságát, hogy «senkinek», csak a római pápának legyen fölötte joghatósága. Csak ez az apát misézhetett *szandálban* püspök módjára, tulajdonképpen a római apátok szokása szerint és utazásain *sátorkápolnában* misézhetett, mert kezdetben messzeföldön nem akadt templom Magyarországon.

Szent István két ízben alkotott törvényeket a közbiztonság s a katolikus vallás védelmére.

Első alkalommal biztosította az egyházi vagyont, egyházi bíraskodást, amelyekbe világinak nem szabad beleavatkozni; biztosította az egyház szellemében a szolgazabadításra vonatkozó végrendekezés érvényét akkor is, ha csak a végrendelezőnek családja tud róla, s bünteti a vasárnapi mise, böjt megzavaróit. — A második törvényhozáskor mintegy kiegészítésképpen rendelte el Szent István azt, hogy akinek Isten egy évben tizet adott, gabonában kepét, borban tíz akót vagy csebet, állatokban bárányt, gödölyét, méhrajt, egyebekben is pl. a királynak vámot és újpénz-jövedelmet : a tizből egyet adjon vissza Isten házának, a püspöki egyháznak (Somogyból a pannonhalmi monostor egyháznak). Ez a *dézsma*törvény, melyet a katolikus római egyház Mózes törvényének hatása alatt rendelt el frank stb. országokban. A másik nevezetes póttörvény, mely tehát egy-két évtizedig nem volt meg, az, hogy legalább minden *tíz falu építsen* kis bazilikát, *egyházat* és melléje plébániát s ennek ellátására adjon két szolgacsaládöt két ekével, s ennek vontatására hat ökröt két tehénnel, tehát négy-négy igavonót egy ekéhez, két szántó ekére pedig egy régibb eke földet számítottak, vagyis 120 kis holdat, amelynek holdja a mai kataszteri hold felének felelt meg. Ennyit tudott egy faeke naponként négy ökrrel megszántani; két eke 20 nap alatt összel megszántott 40 holdat, tavasszal is ennyit, a többi 40 hold, az egésznek $\frac{1}{3}$ része

ugaron maradt egy évig. A *falusi egyház javadalma*, mely eltartotta a papot, kiegészült még 30 aprómarhával, báránnyal, kecskével, sertéssel Szent István törvénye szerint.

Az egyháziakról szólva végül meg kell említenünk, hogy az egyházi rend összes tagjai, kik *hajnyírással* e kiváltságos rendbe szívesen fölvetették magukat, mikor iskolába kezdtek járni s más iskola nem is volt, mint egyházi iskola a plébániákon, kanonoki és szerzeti monostorokban, — e rend összes tagjai a szerzetesekkel együtt hosszú *bokáig érő ruhát*, tunikát viseltek és — mint Kálmán-kori törvényből látjuk — kerülniök kellett minden fényűzést, cifrázkodást.

A bencések tunikája vagy habitusa fölött munkában ott volt a térden alul érő kötény, amely már rendes ruhává lett, mint vállruha, *skápuláré*, sőt *kapuciummal* bő *cucullává* fejlődött vagy kappává, galléros köpennyé, minél fogva a régi magyar nyelvben megjelenik a *csuklya* és a *kápa* szó.

A cucullát kóruson istentiszteletre használták, a kápát pedig künn az utcán és úton.

A haját rövidre nyírták római módon és a tanult szerzetesek borotválkoztak, csak a tanulatlan szerzeteseket nevezték «*szakállas testvérek*»-nek (fratres barbati vel illiterati).

Ebből következik, hogy Szent István korában Szent Gellért, Szent Anasztáz, Szent Asrik stb. nem voltak szakállas püspökök, hanem borotvált

arcúak, mint 1000 körül a farfai bencések Róma közelében, hol részletesen leírták akkor a monostori szokásokat.

Világi társadalmi osztályok Szent Imre korában.

Az első magyar királyok törvényeiből világosan kitűnik az a társadalmi osztályozás, hogy minden ember vagy *egyházi* rendbe tartozik s ennél fogva *szabad* ember, még ha szolgától született is, vagy *szabad és szolga világi ember*. E szerint változnak ugyanazon vétség büntetései.

Legfontosabb itt az a kérdés: *mi az igazi megkülönböztető jegy szabad és szolga közt?* A legteljesebb adatmegfigyelésekből kitűnik, hogy e megkülönböztetőjegy nem más, mint csak az, hogy a szabad ember *szabadon elköltözhetik*, a szolga pedig birtokoshoz és ennek valamelyik birtokához van kötve úgy, hogy ura beleegyezése nélkül más úr birtokára nem mehet lakni. De azért utazhatik messze földekre ura beleegyezésével vagy rendeletére. *Lehet az uraság tisztje*, lehet királyi várispán, udvari, uradalmi ispán, még inkább hadnagy, százados vagy száznagy, várnagy, őrnagy, börtönnagy, lehet munkafelügyelő. Lehet és rendesen *van családja, háza*, urasága falujában őt is megilleti a házak száma szerint

reá eső földrész, sőt mint királyi várispán, a vár összes falvainak és jövedelmeinek egy harmadát élvezi hivataloskodása alatt, tehát *meggazdagodhatik*. S hogy *szolga lehet várispán, curtis-ispán*, ez világosan kitűnik Szent István póttörvényéből (II. 50.), amely azt mondja, hogy ha szolga áll a királyi vár vagy curtis élén, akkor az ő tanuszkodását az ispánoké közt kell elfogadni.

A *szabad* ember vagy a maga, vagy más birtokán él. Aki kiváló nemből való, azt nevezik *nemesnek* éppúgy, mint akinek feltűnő éles a szeme, nagy a füle, kiálló a foga, az szemes, füles, fogas. Valamilyen nemből, nemzetségből, rokonságból mindenki születik, de nem nevezik nemesnek. Szent István törvényei egyáltalán nem szólnak magyar nemesekről. Szent László törvényei kezdik emlegetni a nemeseket úgy, hogy ezek gazdagok. Az összes magyar történelmi emlékek a tatárjárás koráig, még Rogerius tatárjárásról szóló elbeszélése is, nemeseknek a királyi főtiszteket és a nagybirtokos urakat nevezik, vagy azokat, kik bár elaprózzák birtokaikat, de kiváló rokonságból eredtek. A magyar lovagkor hozta divatba 1200 tájától a «*de genere*» kifejezéssel annak a hangoztatását, hogy ez vagy az a lovag melyik ismertebb nevű embernek a rokona. Az egy rokonságból valók rendszeren ugyanazon ősük nevét teszik a saját nevük mellé s ilymódon jó létre az első családnév vagy vezetéknev. De a «*de genere*» kifejezést ismertebb rokonuk nevé-

vel még a szolga udvarnokok és jobbágyok összeírásában is használták. Anonymus királyi jegyző 1200 körül még csak *tíz magyar nemzetséget* említ, Kézai kir. íródeák 1283-ban már *108 magyar nemzetséget* tart ősréginek, már a szcítiai őshazában is meglevőnek. Történeti hűséggel azonban Szent István és Szent Imre koráról nem mondhatjuk, hogy akkor is emlegették a nemzetségeket. Nem tudnak ezekről sem a XI. századi törvények, sem a XII. századi oklevelek. Ennek tudata fontos azért is, mert jog- és alkotmánytörténeteink egész torlaszokat építenek a Szent István-kori nemzetségi birtokokból, holott ilyeneknek és törzsbirtokoknak semmi nyomuk a honfoglalás után száz és még több esztendővel.

Voltak *honfoglaló családok*, ezeknek voltak ősfoglalású birtokaik, amelyeken sokáig együtt gazdálkodtak a rokonok, míg szét nem osztották vagy királyi szolgálatban másutt nem kaptak új birtokokat, pl. a Vág vidékén, a Mátra aljában, Erdély völgyeiben stb. Ha ezek kir. főtisztektől vagy kiváló hősoktól, vagy gazdag senioroktól származtak, akkor nevezhették őket nemeseknek, kik ennek vagy annak a híres embernek rokonságából, neméből valók. Mindenesetre feltűnő, hogy erre egyetlen XI—XII. századi adat nem fordul elő. Ősfoglalású birtokokat szeretnek tudósaink «szállás»-nak nevezni, *descensusnak*. De tudni kell, hogy e szót csak a XIII. században kezdik az egykorú emlékek használni s jelzik vele

a földesúr azon jogát, hogy a saját falvaiban a szolga és szabad lakosok, kik az ő földjeit használják, kötelesek urukat és kíséreit megvendégni. A descensus tehát nem honfoglaláskori birtokot jelent, hanem a földesúrnak azt a jogát, hogy a saját falvaiban megszállhat és egy tinót, egy akó bort, sok fonottas kalácsot vagy fehér kenyeret, libát, csibét, lovainak zabot kap ajándéknak, s ezt még akkor is megkapja, ha nem megy el a falujába.

A pogány *magyarok* valószínűleg *nem szívesen vállaltak főtisztséget* Szent István első király váraiban és curtisain, sőt még a kereszténységre áttértek is huzódozhattak attól, hogy a kir. szolganépek főtisztjei legyenek, mikor a király újításai az ősi magyar szokásokkal szemben a magyarok többsége előtt valószínűen népszerűtlenek. Ezért kellett a királynak szolgálát is megtenni várispánoknak vagy a curtisok élén gazdatiszteknek. És talált a király néhány *külföldi előkelőbb lovagot*, akiket ispánjaivá tehetett, mint *Hontot*, s sváb lovagot, Pázmán-Poznan testvérét a honti várispánság élére. Ezek derék keresztény vitézek voltak.

De a szolgálkból lett várispánokat sem lehetett lenézni. Mert *a szolgálak legnagyobb része hadifogoly*, kik a honfoglalás előtt estek fogságba, mint a székelyek ; vagy a honfoglaláskor jutottak a magyar király birtokain, várfalvaiban, udvarnokfalvaiban magyar uraság alá, helyhez kötött álla-

potba, mint a frank ministerialisok, akiket még Szent László király pannonhalmi szolgáljegyzéke is említ, mert az apátság is kapott ministerialisokat a királyoktól; vagy a kalandozások harcaiban kerültek hadifoglyul Magyarországra. Igaz, hogy *tolvajokat* is adtak el rabszolgául, de ilyen szolgál kevés volt, mert a szigorú büntetés hamar elvette az emberek kedvét a lopástól. *Adósságért* is kevés ember lett szolgál. Már pedig a hadifoglyok közt akadtak hercegek, grófok, lovagok, *nemesek, tanult emberek*. A legelőkelőbbjét kiváltották, vagy a király elbocsátotta őket haza. De vissza is tarthatta őket és ha megbízhatók voltak, magas tisztségekre emelte. A helyhez kötöttséget Szent István kénytelen volt fönntartani, mert csak így biztosíthatott birtokain elegendő gazdasági munkaerőt, várai számára keresztény katonákat és a főtisztségek betöltésére nyugati műveltségű keresztény lovagokat, nemes embereket. A dolog megvilágítására egy későbbi adatot említhetünk. Mikor Ján soproni ispán 1068-ban Belgrád ostromakor több száz besenyőt ejtett hadifoglyul, a mosoni Fertő mellékén letelepített besenyők megmaradtak *a saját fejedelmök*, Szultán vagy Zoltán princeps *vezérlete alatt* s ez könyörgött, hogy hadd fékezhessek meg a pozsonyi és mosoni várból ki-kitörő Salamon királyt s akkor hadd kaphassák vissza szabadságukat, vagyis mehessenek haza Belgrádon túl fekvő besenyő hazájukba. Gyésza király, Szent László bátyja 1075-ben kész

is volt szabadságukat visszaadni, de Salamon belekergette a besenyőket a mosoni Fertőbe. Voltak tehát igen előkelő hadifoglyok, akiket királyaink meghagytak a közönségesebb hadifoglyok tisztjeiül, amíg megérdemelték a bizalmat.

A magyar honfoglalók ivadékai is megkeresztelkedve egyre jobban kedvet kaptak a királyi főtisztiségekre, mint ahogy a szegényebb szabad magyarok is lassankint rákaptak a föld- s egyéb kézimunkára, mikor látták, hogy nemcsak a rabszolgák dolgoznak, hanem szerzetesek is kezökbe fogják az eke szarvát, az ásót, a kapát, a fűrész, gyalút, esztergát s más ily munkaszámokat, s külföldről is jön be egyre több szabad paraszt és szabad iparos, akiktől sok újat és jó fogást lehet tanulni. Mindenesetre a kalandozó magyarok ivadékai is megtanulták a keresztény szerzetesektől és szabad munkásoktól becsülni a kézimunkát, a régi szolgai munkát, s aztán idővel ők is versenyre keltek az idegenekkel, ha elszegényedtek, a földek kibérlésében és a katonai, tisztai állások elnyerésében, sőt a kézművességben is.

Mikor Magyarországon már kínálkozott elegendő szabad paraszt és kézműiparos, akkor elérkezett a szolgák teljes fölszabadításának az ideje, vagyis a szolgák szabad költözésének a kihirdetése. Ez Nagy Lajos király idejében, 1351-ben következett be, amikor a felismerhetlen-

ségig összekeveredtek a szabad és szolga jobbágyok neve alatt az összes régi szolga és telepes bérlő osztályok, s amikor az 1351. évi törvény *egyenlővé tette* az egész országban *az úrbéri tartozást* a jobbágy termésének 9-ik tizedrészében (nona), az 1 frtnyi irtásbérben s a heti egynapos ingyenmunkában (robot), meg a három ünnep és megszállás (descensus) ajándékaiban. Ekkor szűnt meg a szolgálóállapot Magyarországon csaknem teljesen.

De *a szolgálószabadítás megvolt már Szent István korában*, valószínűleg megvolt némileg a pogánykorban is, amikor az úr különösebb szeretetet vagy hálát érzett kedves, derék hadifoglya iránt. Szent István *kimondja a személyi motívumoknál magasabb általános keresztényi elvet*, hogy *«minden ember egyállapotú»*, tehát a szolgálóval sem kell éreztetni, hogy talán alsóbbrendű lény, hanem azt, hogy Krisztusban testvér. Azért nemcsak emberies, keresztényi bánásmódot ajánlott a szolgálók iránt, hanem felszabadításukat is ajánlotta és megkönnyítette.

A szolgálószabadítás vagy teljes volt, vagy csak részleges. Ez utóbbi volt a legtöbb, mert ezt az állapotot a szolgálók sokszor jobban szerették, mint a teljes felszabadítást. Aki teljesen felszabadult, az mehetett más uraságot keresni, akinek katonája, tisztje (*szabad jobbágy*) vagy bérlője lehetett. Akit részben felszabadítottak, az megmaradt a régi falujában, használta urasága földjét a csa-

ládja részére s ezért megszabott foglalkozása körében mint szakács, sütő, szűcs, timár, ötvös, kovács, esztergályos, ács, vagy mint szántó-, szőlőműves szolgál, vagy mint udvarnok, tárnok, pohárnok, vagy mint katona, tiszt (*szabados jobbágy*) szolgált az urának. Volt így foglalkozás, szolgálati minőség szerint valami 40—50 *szolgaosztály*, nem rabszolga, kinek ura bármit parancsolhatott, hanem szabados, mind falusi földműves, ki a szokásos, megszabott szolgálatakat teljesítette urának s ezért használta a házat illető falusi földet, a háromévenként nyíl-sorshúzással kiosztott dűlő részeket a falu határában, ennek három részében, a *három dűlőben*, hol egy dűlő őszi vetés, egy dűlő csupa tavaszi vetés volt, egy dűlő pedig mint ugar pihent egy évig trágyázás helyett.

Igen szép *motivuma a szolgálatszabadságnak* a fölszabadító úr és családja elhunytá után lelkük üdvösségeért gyászmise és tor szolgáltatása azok részéről, akiket fölszabadítottak. Ezek kaptak uruktól földeket, ökröket, egy ekére négy ökröt, két szántókével nyolc ökröt is egy régi eke földdel, s ezért évenként meghatározott monostori, kanonoki vagy plébániai egyházban bizonyos napon misét kellett szolgáltatni s a gyászolók, szegények részére tort rendeztetni az illető egyház udvarában, cintermében. Az ilyen fölszabadított családokat *torlóknak* vagy *dusnokoknak* nevezték. Mással, mint torló ajándékokkal nem tartoztak.

De ennek biztosítására *le voltak kötve a meghatározott egyháznak*, ennek urasága alól el nem költözhetek, hacsak ki nem váltották magukat. Ugyancsak egyháznak kötötték le a *harangozókat* is. Később 3 márkára számították a váltságdíjat. Szent Imre korában még nem volt márka, csak penza, vagyis 30 ezüst dénárnyi pénzösszeg, a dénár pedig közel egy gramm ezüst, mai pénzben körülbelül 22 fillér, a penza pedig $6\frac{1}{2}$ pengő. A későbbi márkában négy fertót, nyolcszor $6\frac{1}{2}$ pengőt, vagyis 52 pengőt, három márkában 156 pengőt számítottak. De már *Szent István* törvényében, az alapvető törvényben, tehát *uralkodása elején megtaláljuk a szolgaszabadítás megkönnyítését torló célra akképpen*, hogy ez esetben nem kell a királyi udvar előtt bejelenteni a szabadítást, hanem elég, ha az elhunytnek családja tudja és tanusítja a torlásra szabadító szándékot. Önkényesen belenyulni a szolga urának jogába s az ő tudta nélkül felszabadítani szolgáját nem szabad, mint ahogy ma sem szabad a szerződéssel lekötött munkást önkényesen elvinni, elcsábítani.

A *világiak viseletére* csak annyit mondunk, hogy pl. a magyar főembereket térden alul érő vagy bokáig lenyuló *tunikákban* ábrázolni helytelen. Még a papok és szerzetesek viseletében is azt látjuk, hogy lovaglás okáért kénytelenek tunikájukat *elől-hátul hasítottan* hagyni, bár ezt a clunyi bencéseknel az új cisztercita felfogás és

Kálmán magyar király törvénye az egyháziaknál éppúgy megróttá, mint a prémes tunikát, amelyre a hideg téli kórusokon volt szükségük. Ha tehát még az egyháziak sem tudnak lovagolni taláris tunikában, hacsak ki nem nyitják, akkor helytelen dolog föltételezni, hogy világi urak, lovas vitézek bokáig vagy térden alul érő tunikába öltöznek. *Csak a koronázáskor öltözött a király főpapi módra* hosszú tunikába, de sem ő, sem fia, sem főemberei ily tunikákban nem lovagolhattak. A *Képes-krónikában ábrázolt kunok* Nagy Lajos korában hordják ugyan az orosz síkság hideg szelein megszokott hosszú köntöst, köpenyt, hogy lovagló lábszárukat védjék, takarják; de bizonyos, hogy e ruhában a kunok is csak úgy lovagolhattak, ha köpenyük a mai huszár vagy kozák, cserkesz köpeny módjára nyitott és tágítható.

Alkotmány és törvényhozás.

Szent István Isten nevében, *Krisztus helyetteseként* uralkodik. Ezért tart kezében *országalmát*, mely a földet és földkerekséget, a földi országot ábrázolja, a rajta álló kereszt pedig Krisztus királyságát. «*Regnante Christo*», «*regnante divina clementia*», mikor Krisztus királykodik, az isteni kegyelem uralkodik, akkor Szent István

theokratikus királynak tekinti magát, mint ahogy Saul, Dávid zsidó királyokat is Isten sorsvetéssel jelölte királlyá és kenette föl szent, letörölhetlen olajjal, hogy uralmuk letörölhetlen legyen.

Akié a fejedelmi örökség *a természet rendje s az apa akarata* szerint, azt a *gazdatisztek*, ispánok, szomszéd birtokosok kötelesek és kénytelenek elismerni uruknak s ők nem választhatják meg, mert az egyház is a *legnagyobb földbirtokos* fejére teszi a pápa küldte megszentelt koronát, az *egyházvédő* királyi ékszert, amelyet a koronázó egyház kincstárnoka őriz. Először az *esztergomi bazilika custusa*, örkanonkja őrizte; aztán át-tették Fehérvárra, Szent István sírjához és király-avató katedrájához, székéhez (*locus cathedralis*, 1290). Erről nevezték el Fehérvárt Székesfehérvárnak, hogy megkülönböztessék az erdélyi (Gyula) Fehérvártól. De Szent Imre életében csak a terv volt meg, hogy Szent István *Fehérvár Mária-bazilikájában* akar temetkezni s ott *legyen a királyavató szék és szentkorona*, mint Rómában Szent Péter sírjánál és Aachenben Nagy Károly holttesténél.

Szent István *theokratikus* király, Krisztus helyettese Magyarország világi ügyeiben, sőt pápai elismerés, megbízás folytán egyházi ügyekben is, ami nem szokott öröklődni. *Abszolút* uralkodó, de nem Macchiavelli-módra. *Alkotmányos* anynyiban, hogy meghallgatja minden fontos ügyben a főpapok, senior urak, vagyis nagybirtokos ma-

gyarok és kir. főtisztok udvari, kúriai *tanácsát* úgy a súlyos ítéletek, mint a fontos rendeletek, törvények kibocsajtása előtt. Sőt meghallgatja ritka nagy események előtt a fiatalabbak tanácsait is, kiknek rendes dolga a katonáskodás, de a tanács csak tanács, amelyet a király megfontol, aztán *lelkiismerete szerint*, mint Krisztus helyettese dönt és cselekszik.

A XII. századi Admonti-kódex őrzi Szent István törvényeit a legrégebb ismert másolatban. A szent király törvényei két könyvben vannak felsorolva. Az I. könyv jelent 35 capitulumot, vagyis törvénycikkelyt, mint ahogy a frank királyok, Nagy Károly császár is, capitulumokba sorozták törvényeiket. Szent Benedek 529-ben írt rendszabálya a bencés szerzetesek részére caput-okra, fejezetekre van beosztva. E caputokat, mert hosszúak, kisebb részekben olvasták föl reggelenként a napkeltekor, hat órakor, a nap első órájában templomi kóruson énekelt zsoltosmák után tanácskozó teremben. A caputok részeit nevezték capitulumoknak. A napi egy-egy capitulum olvasásáról azt a tanácskozó termet is capitulunnak, káptalannak nevezték. A capitulum elnevezést a frank és első magyar királyok is alkalmazták törvénycikkelyeikre. Káptalannak nevezték 1200 körül a monostorok szerzetes és kanonok testületeit is, amelyek a káptalanteremben szoktak tanácskozni.

Szent István törvényei decretumok, s ezeknek *első könyve* a következő capitulumokat, cikkelyeket tartalmazza (Admonti codex = AC., Corpus Juris Hungarici nyomtatás óta, a XVI. század vége óta = CJ.) :

AC. I. CJ. II.

1,	2	1,	2.	egyházi birtokok szentsége, püspökök hatósága ;
3,	4	3		vádlók és tanuk, egyháziak bevádolása ;
	5	4		a papok megbecsülése ;
6,	7	5,	6	magánvagyon dominiuma, kir. vagyon ;
8,	9	7,	8	vasárnapi munkaszünet s istentisztelet ;
10,	11	9,	10	kántor és pénteki bőjt ;
12,	13	11,	12	végső gyónás, keresztény hitélet ;
	14	16,	13	gyilkosságok, szándékos, véletlen, szolgát ölő, szabad, szolgálta ;
	15	14		feleséggyilkos ;
	16	—		kardrántás ;
	17	15		hamis eskü ;
	18	17		szolgaszabadítás ;
	19	18		misezavarás ;
	20	19		szolgák és szolganők vádja ;
	21	—		illetéktelen szolgaszabadítás ;
22—25	20—23			szolgává tétel, szolgálta és vitéz elidegenítése ;

- 26—31 24—29 özvegyi jog, leányrablás, szolganő,
feleségelhagyás (házasságbontás),
tolvaj asszony ;
- 32—35 30—33 gyujtogatás, boszorkány, rontás, jóslás,
házostrom.

Az Admonti codex második könyvében Szent István törvényei ezek a póttörvények :

AC. II. CJ. II.

- 1, 2 34, 35 plébánosok javadalma, vagyonöröklés,
elvesztése ;
- 3, 4 36, 37 szolga öl szolgát ;
- 5 38 illetéktelen szolgálzat ;
- 6 39, 40 tolvaj szolga ;
- 7—11 41—45 tolvaj szabad, ispán, vitéz ;
- 12—13 46, 47, kardrántással ölés, csonkítás ;
- 48, 49 kardrántással seb, semmi sebzés ;
- 50, 51 szolga mint ispán, összeesküvő király
úr ellen ;
- 52 dézsma ;
- 53 király ellen sugdosó ;
- 14 54 ispánok közt vizsályszító ;
- 15 55 tolvaj udvarnok.

Szent István első törvényei csak $\frac{1}{3}$ részben világi jellegűek, $\frac{2}{3}$ részük egyházi bíraskodáshoz tartozott, az emberölés is, csakhogy a végrehajtás

hathatósága s a világiak ellen mondandó ítélet miatt az egyházi bírót, az *esperestet* támogatta a királyi *ispán* vagy királyi *járásbíró*, kik többen együtt bírói kisebb megyéjökkel az ispán nagyobb vármegyéjébe tartoztak. Az első törvényhozás *célja* a vagyon-, személy- és vallásbiztonság, egyszóval a közbiztonság. — A *második törvényhozás* már erősen *világi* jellegű, *egyházi* törvény itt alig van, mert az I. törvénykönyvben az egyházzól, vallásról sok intézkedés történt, csak az *anyagi ellátást* kellett még biztosítani az egyházak részére és templomokat kellett építeni a falvakban is.

Hitélet, szellemi művelődés.

Az előzőkben láttuk *a történelmi tényezőket* és viszonyukat, törvényeikben a felfogásukat, szándékukat, azt, hogy a kor legjobbjai mit tartottak orvosolni való bajnak és a jövő berendezkedés, boldogulás számára hasznosnak, szükségesnek.

Itt most sorban, röviden vázoljuk *a történelmi tényezők működését*, amelyben világít, vezet a hit és tudás, díszet ad a művészet. Ezek valók tehát az *első helyre* a történelmi életben.

Szent István azt vallja, hogy az állam *nem lehet közömbös* az államtagek örök boldogsága, vallásos hitélete iránt akkor, mikor *birtokában*

az igazi isteni vallás, amelyet az Isten csodákkal ismer el az igazi, egyetlen hiteles vallásnak, ahol tehát megvannak a föltétlen garanciák az örök boldogságra, míg az emberek csinálta vallások és emberi bölcselkedések, képzelődések a holnap boldogságát sem tudják biztosítani. Minden földi értéket föl lehet áldozni az örök boldogságért, az igazi isteni vallásért. Szent István e meggyőződésben cselekszik, mikor a lelkek üdvözítésére s Magyarország földi boldogulásának isteni biztosítása érdekében *királyi birtokaiból*, 30—35 várának és curtisainak falvaiból, itt lakó munkás szolganépeiből és ministerialis szolga vitézeiből, a saját *magánvagyonából* — mert államvagyon, törzsi vagyon nincs, csak magánvagyon, családi vagyon — *sok nagy adományt tesz tíz püspöki bazilikának* és a pannonhalmi, zobori, vashegyi, zalavári, bakonybéli *bencés bazilikák védőszentjeinek* visszavonhatlan örök birtokul.

Minden bazilikának, amelyek a kor divatja szerint *román stílusban épülnek fából és kőből*, famennyezettel, saroktornyokkal, kívül félköríves és kis oszlopíves, árkádos díszítésekkel, *a király* és a királyné udvari hímző udvara, ötvös műhelye *ad ruhákat*, ezüst-arany *edényeket*, ereklyetartókat, gyertyatartókat, tömjénezőket, *a püspök* pedig papot és misekönyvet, kanonokok másolta liturgikus *kódexeket*. A monostorok építésében is sokat áldoz a király. Ez épületek nagyobb része kezdetben fából készül, rövid idő alatt, de a vashegyi

(később pécsváradi) bazilika *sokáig épül*, 998—1038 közt *negyven évig*, a szent király egész uralkodása alatt, tehát gazdagon, kőfaragásokkal készítik, mert csak a király halála évében szentelik föl Szent Benedek bazilikáját. Legremekebb építmény mégis a fehérvári Szűz Mária-bazilika, a temetkezőhely, a szent király leendő sírhelye és a későbbi királyok koronázó, székbe iktató szentélye. Ott temetik el Szent Imrét is.

Épülnek királyi rendeletre kis bazilikák minden faluban, vagy *legalább tíz falu számára egy egyház*, amelyet körülkerítenek s ezen egyházudvar a fölszentelt temető, *cínterem*, amelyet a németek legkifejezöbben Kirchhof-nak, a kyriaké, Úrháza udvarának neveznek.

Szent István törvénye megparancsolja, hogy *minden vasárnapon és idnapon*, ünnepen Isten házába kell jönnie minden felnőtt embernek, úgyhogy csak a háztűzörzők maradhatnak otthon, esős-sáros rossz időben legalább egynek a faluból meg kell jelennie a falu oblatiójával, miseajándékával; *misét és evangéliumot*, apostoli leveleket kell hallgatni latinul, magyar fejtegetéssel. *Aki e szent napokon szánt* vagy más *szolgai munkát végez*, annak *ökrét* elveszi az ispán embere és megeszik az ispán vitézei, a várőrök, a civisek. Aki *lóval szánt*, annak is elveszik a *lovát*, de ezt a tulajdonosa kicserélheti ökörrrel, amely szintén a várőrök eledele lesz. Aki *szerszámmal dolgozik*, az a *szerszámát* ökörbőrrel válthatja ki. Mise alatt

nem szabad beszélgetni, mert kiutasítják, még ha nagy úr is, az egyszerűbb embereket veréssel, nyírással szegyenítik meg és nevelik illendő viselkedésre. Előkelő utasok, a király, ispánok, püspökök, a pannonhalmi apát távol minden bazilikától sátozkápolnában teljesítik a misére vonatkozó kötelességet. Tilos vasárnap vadászni, vásározni. Egyheti elzárás és böjtöltetés sújtja azt, aki húst eszik pénteken vagy a negyedévi kántornapokon.

A házasság felbontását Szent István püspökei görög módra fogták föl: megengedték hűtlen elhagyás és házasságtörés miatt az új házasságkötést az ártatlan félnek, s a püspök megengedhetette a bűnös félnek is, ki elmenekült feleségétől. Csak 1092-ben következett be az érvényesen kötött házasság felbonthatlanságának törvényben való kimondása s ebből többé nem engedtek.

Bűnbánati elégtételül s önkéntes buzgalomból *sok magyar zarándokolt* el már Szent István idejében a Szentföldre, Jeruzsálembe és Rómába; azért a szent király zarándokok befogadására, szerzetesi gondozás számára szállóhelyeket alapított útközben is, Konstantinápolyban és Ravennában, a jeruzsálemi és római szenthelyeken szintén, összesen *négy hospitalet*, ispotályt. Ha nem lett volna sok magyar zarándokra kilátás, Szent István nem alapította volna meg ezen ispotályokat.

Érdekes keresztényi hitélet jelensége az is, hogy Szent Imre korában a csatákat *Kyrie-eleiszon*

kiáltással, litánia énekléssel kezdték. Ezt említi a Szent Gellért-legenda az Ajtony ellen vívott csatában. S e csatakiáltásból keletkezett később, egy nemzedékkorral utóbb, Salamon király idejében 1065-ben a kun-csata helyén *Kerlés* hegy és falu neve, amely nevet az olasz Bonfini és a mi korunkhoz közel Vörösmarty alakított át félreértésből Cserhalomra (Kyrielejs, Kerlés, Cherles, tárgyesete Cherlem, Cherhelem, Cserhalom).

Az *iskolák* az egész középkorban egyházi intézmények. Akkor az iskola *első célja* az egyházi ének tanulása, hogy az istentiszteletet emelje. *Másik célja* a papképzés. De vettek föl tonsurával, hajnyírással iskolába és diáki rendbe sok oly tanulót, akik sohasem lettek papok, csak diákok (clerici, az Anjou-kortól litterati), s ezekből került ki a világi intelligencia klerikális kiváltsággal védve a világi bírák szigorú eljárásai és ítéletei ellen. Már Nagy Károly császár korában elrendelték a falusi *plébánia-iskolákat*, hogy a plébános vagy helyettese képezzen ki énekeseket, ministránsokat, kispapokat. Ez Magyarországon már a frank Pannóniában kötelező volt, teljesen aligha szűnt meg a kalandozások korában, új erőre kapott Szent István korától kezdve, amikor nyugatról érkezett térítő papok, szerzetesek is tudtak erről a nagyon szükséges parancsról. Később több adatunk van a plébániai iskolákról s ezek általánosan kötelező voltáról. Csak az nem volt kötelező, hogy kik járjanak ezen plébániai

iskolákba. Ez a szülőktől s a plébánostól függött. Ilyen plébániai iskolák a későbbi *városi* iskolák is. Egyházi iskolák természetesen a *kanonoki* és *szerezeti iskolák*; pap, káplán vezeti a királyi és főúri *udvari* iskolákat, s egyházi főiskolákból lettek az autonómiás clericus diákok és tanárok előjárói részére főesperesi joghatóságot részben átruházó pápai alapítások, az egyetemek is Párizsban, Bolognában, Salernóban stb. De ezek még mint főesperesi joghatóság alatt álló főiskolák sem hatnak Szent Imre korában, csak száz évvel később vesszük észre vonzó hatásukat a magyar diákokra. Magyarországon a legelső ismert főiskola a *pannonhalmi* bencéseké, hol már 1015 táján ismerjük Maurus *puer scholasticus*, ki nemsokára apát lett, 1036-ban pécsi püspök és 1055—75 közt a Szent Zoerárd-András és Benedek vértanuk legendájának az írója. Mindenesetre egyike a legelső magyar íróknak, kit nagy erényei miatt Szent Imre hétszer csókolt meg Pannonhalmán, s kit Boldogként tisztelnek a magyar egyházmegyék. A fehérvári, csanádi első iskoláról Szent Gellért legendájában olvasunk későbbi élénk, tartalmas elbeszélést és hírt a prédikálni magyarul is tudó hét bencésről s öt más tanult bencésről, kik szintén »viri litterati.« *Könyvtárról* a pannonhalmi Szent László-féle összeírás tanuskodik legelőször. A könyveket a kanonokok és bencések maguk szaporították úgy, hogy kölcsön kértek kódexeket s ezeket lemásolták több példányban is.

Várispánságok élete.

Itt egyszerre beszélhetünk a közigazgatásról, bíraskodásról, hadügyről s még a gazdálkodásról is, mert a várispánságok voltak ama *négy nevezetes állami funkciónak legfontosabb szervei.*

A várispánságok gyökere visszanyúlik a magyar honfoglalást megelőző századba, sőt még messzebb a *frank* birodalom és a *szláv* törzsek régi multjába.

A szlávoknál több rokonsági falu tett egy *zsupa* nevű kerületet, határt, *mesgyát*, melynek közepe táján volt egy töltéssel, cölöpökkel és vízárokkal védett földvára, *gradja*, valami 300 lépésnyi átmérővel, síkon vagy dombon s könnyen elzárható földnyelven a vizek egyesülésénél, vagy szigeten. A gradban volt a rokonság közös istentisztelete, tanácskozó gyűlése s támadás ellen a védőkerítése. A rokonság atyja, patriarkája a *zsupán* vagy *vojvod*, a nemzetség vagy törzs feje. Ez az intézmény tovább élt a délszlávoknál, mint a cseh-lengyel területen, hol Chrobry Boleszláv 1000 után *castellaniákat* szervezett. A horvát diokleai presbiter krónikája szerint Szvatopluk osztotta országát zsupániákra.

A frankoknál a római Rajna-limes nagy castrumai közt volt kis castellumok területe került leginkább a frank honfoglaló fejedelem birtokába. A *legiók nagy castrumai civitasok*, burgok, várak

lettek és kereskedelmi gócpontok, városok ; a *segédcohorsok castellumai* pedig a frank királyi dominiumok megerősített gazdasági udvarhelyei. Ezeknek neve a *cohortis* szóból összevonva *curtis*. A frank *curtisok*, mint a római táborok, négyszögű, cölöpökkel, tornyos falakkal, töltésekkel, árkokkal megerősített kisebb várak. A *civitasokra*, a régi római provincia központjaira, városaira szintén a fejedelem tette rá a kezét s lefoglalta bennük a tanácsházat, a *curiát*, mely királyi uradalmi főtisztai lakás lett, mint vidéken a *curtis*. Hasonlóan rendezkedtek be a longobard fejedelmek is Itáliában. A *curtisok* tisztjei közt találjuk a *sculdahes*, centurio, decurio (magyarul soltész, száznagy, tíznagy) nevű bírakat és katonákat.

A frank *civitas*, mint a római *castrum*, szintén négyszögben építette védőfalát, ezen belül volt az úr számára a *palatium*, többnyire kőből építve, s ezt vette körül a többi faépület, a magtár, csűr, istálló, konyha, sütőműhely, iparos műhelyek, a mosó és szövő leányok háza meg a kápolna. *Curtis* volt a palota udvara s ezt körülvette a *pomerium*, a külső udvar. A katonaság, a várőrök e *curtis* és *pomerium* területén fölállított sátrakban vagy színekben laktak.

A *várszerű curtisok*, mint uradalmi központok, tartoztak ellátni az uraságot élelemmel : hússal, gabonával, amelyet a *curtisok* falvai, Pannoniában az *udvarnok* falvak népei hordtak össze. A pannoni apátság királyoktól kapott *udvarnokai* fél-

évre látták el a monostort, mint uraságot, búzaliszttel, árpával, rozssal, a lovait zabbal s hetet vagy *hónapot szolgáltak*; az udvarnokok megfelelő része, házankint egy-egy embert küldve, az udvarban sepert, fát és vizet hordott a konyhára, művelte a kertet, szántott, szekérrel fát szállított az erdőből.

Különösen a *palotagrófságok* és *határszéli várak* voltak megerősítve és fölszerelve. Minden nagyobb udvarban volt *fegyvertár* és *ládák*, hordók szállítására kész *szekerek*. A curtishoz tartozó telkek kötelesek voltak hadi, őri, követi és szállító szolgálatokra. Tisztjeik a *ministri majores*, vagyis németül maierek, magyarul «*nagyok*», «*jobbágyok*», soltészek, kik kisebb udvarok, falvak élén állottak. Fölöttük az udvari főtisztek gyakoroltak felügyeletet és tartották számon a királyi *kamara*, *asztal*, *pince*, *istálló* külön jövedelmeit. Nálunk is vannak a kir. várörökön és udvarnokokon kívül kamarások, vagy tárnokok, asztalnokok vagy ételhordók, vagy tálnokok, pohárnokok vagy pintérek, vagy pincérek, s végül lovászok (agazones).

Kétségekívül ráismerünk a frank civitasok vagy burgok és a curtisok, valamint a *szláv gradok*, *dvornikok*, tovarnikok, pohárnokok (bucharii, buchholz = bükkfa, buchar = bükkfából hordót, tálakat, poharakat készítő pintér, ki a bort is kezeli és töltögeti) *folytatóira a pannoniai frank* és a szláv eredetű magyar királyi várakban, curtisokban, a Kaztelic vagy Kesztölc, vagy Himösudvar,

udvarnok, tárnok, pohárnok stb. *nevekben*, a comes vagy zsupán-ispán címekben, a hadnagy várnagy, száznagy, tiznagy, őrnagy, börtönnagy jobbágyi, vagyis tiszti, ministerialis állásokban, amelyeket említ a pannonhalmi 1087. évi Szent László-féle összeírás és említenek Szent László törvényei.

Szent István nem megalapította a vármegyei intézményt, hanem folytatta, törvényekkel is szabályozta, újakkal szaporította. Az ispánok és a vár hadnagya vezették a várőrök zászlóalját a harcba. A kis Bolondos várnak a tatárjárás előtt egyszerre 11 száznagya jelenik meg a bíró előtt hadnagyával. Akkor, Szent István korában is adhatott ennyit néhány nagyobb vár, egy-egy ezerfőnyi várőrlegénységet, 30 Szent István-kori várispánság 15.000 vagy 20.000 lovast. Ez a katonaság rendet tartott az ország minden részében, mint karhatalom, mint csendőrség s védte a határszéli ispánságok vitézeivel, mint határőrökkel a gyepükön túli határszéleket a külső ellenségek betörései ellen.

A várispánságok egyszersmind közigazgatást és bíraskodást gyakorolnak és gazdálkodnak, jövedelmeket adnak a királynak, aki a várjövödelmek $\frac{2}{3}$ -át kapja, míg az ispán $\frac{1}{3}$ részt szed a bérbe adott szabad telepes földekből, telkekből, a vámokból, a bitang marhákból, pénzváltás hasznából stb.

Többet is mondhatnánk még azon állapotok-

ról, amelyekre adataink vannak, törvénycikkelyek is szólnak; analógiák alapján szintén sok tényre és viszonyra következtethetnénk úgy, hogy bátran állíthatnók oda Szent Imre korának jellemző tényei és viszonyai közé.

De már így is meghaladtuk azon mértéket, amelyre Szent Imre kora címén számot tartottunk. Az egész fejtegetés végén meglepődve tekinthetünk vissza és jóleső érzéssel állapíthatjuk meg, hogy ekkora terjedelmű fejtegetést éppen nem reméltünk királyságunk első évtizedeire vonatkozólag. Pedig nagyon óvakodtunk mindattól, ami nem reális ismeret, s azt vettük fel, amit a legszorgosabb kritikával igyekeztünk kiostálni ünnepi évünk, Szent Imre 900 éves jubiláris emlékévének történeti értékei közül.

Mindenre visszatekintve elmondhatjuk, hogy a magyar állam és nemzet a *legszerencsésebb körülmények* közt rakta le ezerévesnél hosszabb életének szilárd erkölcsi alapjait. *Egész sereg szenttel* kezdte, a legbölcsebb s leghősibb lelkekkel indította meg a nyugati keresztény európai, római kultúrához símuló, mégis önállóságát soha föl nem áldozó nemzeti létét, amely nemcsak a maga megvédésére volt elegendő, sokszor veszélyeztetve keletről és nyugatról egyaránt, hanem képes volt minden keleti nagy ellenségét a nyugateurópai kultúrának föltartóztatni s vele addig birkózni, míg a bécsi, római hatalmak ellen irányuló haditervek megkéstek és elerőtlenedtek.

Európa hős védője szentek példáján indult el, szentek emlékéből merít vigasztalást, erőt újabb ezer évre is ; a kemény viszontagságok és sorscsapások meg fogják edzeni, a külső nagy nyomások fölfokozzák feszítő erejét, s hibáitól megtisztulva, friss vallásossággal és lelkes kultúr-munkával várja *az isteni Gondviselés világtörténeti igazságszolgáltatását és kegyelmét.*
